

ยุทธศาสตร์การขจัดปัญหาความยากจน

เอกสารประกอบการสัมมนา

กลุ่มที่ 3

ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และ
การมีส่วนร่วมในการขจัดปัญหาความยากจน

1. ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน : จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน
(People's Strategies for Reducing Poverty: From View of Communities)
โดย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และ ผู้นำชุมชน
2. การพัฒนาแบบองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลาง ประสบการณ์จากแผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ (Thai-UNCAP)
โดย ฝ่ายเลขานุการร่วม แผนความร่วมมือไทย-สหประชาชาติ
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ
3. การดำเนินงานเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ผ่านมา-ปัจจุบัน
โดย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
4. การวางแผนแก้นโดยคนจน : จุดเริ่มต้นของการขจัดความยากจน (Poverty Reduction Scheme by the Poor: The Initiation of Poverty Alleviation)
โดย ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์

ร่วมจัดโดย

มูลนิธิชัยพัฒนา
สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
สำนักงานประมาณ
และ
สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

เรื่อง

ยุทธศาสตร์การจัดปัญหาความยากจน

กลุ่มที่ 3

ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
และการมีส่วนร่วมในการจัดปัญหาความยากจน

รายงานการศึกษา

ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน :
จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน
(People's Strategies for Reducing Poverty:
From View of Communities)

โดย

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
ผู้นำชุมชน

ร่วมจัดโดย

มูลนิธิชัยพัฒนา
สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
สำนักงบประมาณ

และ

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

สารบัญ

หน้า

บทนำ	1
ส่วนที่ 1 ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน : จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน	3
1. อย่างไรที่เรียกว่าจน ทำไม่ถึงจน และจะแก้จนอย่างไร	3
2. วิธีการวัดความยากจนในทางวิชาการและวิธีการวัดความยากจนของชาวบ้านในชุมชนเมือง.....	17
3. วิธีการวัดและจัดทำข้อมูลความยากจนโดยชาวบ้าน	18
4. การวางแผนการจัดทำข้อมูลสถานการณ์ความยากจนและทางเลือกในพื้นที่	20
ส่วนที่ 2 การสังเคราะห์ภาพรวมกระบวนการจัดทำข้อมูลโดยชาวบ้าน และสาระสำคัญจากกรณีศึกษาสถานการณ์และทางเลือก ในการแก้ปัญหาความยากจน	23
กระบวนการจัดทำข้อมูลสถานการณ์และทางเลือกในการแก้ปัญหาความยากจน	23
ภาพในอดีต การเปลี่ยนแปลง และสถานการณ์ปัจจุบันของหมู่บ้าน/ชุมชนเมือง	25
ความพยายามที่จะร่วมกันแก้ปัญหา หาทางเลือก ทางออกของชาวบ้าน.....	29
ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน/ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา.....	30
อย่างไรที่เรียกว่า "จน" และจำนวนคนจน จากกรณีศึกษาหมู่บ้านและชุมชนเมือง.....	32
สาเหตุความยากจน.....	35
ทางเลือกในการแก้ปัญหาความยากจน	39
สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการจัดทำข้อมูลสถานการณ์ และแนวทางแก้ไขปัญหาความยากจน	41

People's Strategies for Reducing Poverty: From View of Communities

Executive Summary

"People's Strategies for Reducing Poverty: From View of Communities" is the title of a report which was prepared for a special seminar on poverty, organized by CODI and TDRI, in September 2001. The seminar's theme was *"What is poverty? Why are we poor, and how can we solve the problems of poverty?"* and brought together community leaders from poor communities (both urban and rural) in several areas of Thailand. During the seminar, it was decided that the leaders would return to their communities and with their local community networks gather some data on the poverty problems particular to their areas, and discuss alternative ideas about how to solve those problems. Their survey would look at issues of housing, land tenure, income, basic services, nutrition, health, welfare, debt and access to public entitlements.

To carry out this work, 11 working teams were set up to gather sample data on 22 rural villages (in six provinces) and six urban communities (in four cities). The whole process involved lots of community meetings in each of the survey areas, and was completed within a month. In November, 2001, the 11 groups returned to Bangkok to report their survey results, to compare notes on their findings and to pool wisdom on their various working processes. The data they had collected on conditions of poverty, and the many ideas for resolving those problems, culled from meetings with local community members, were then recorded by CODI staff and written up in the special report mentioned above, and are summarized below:

1. The important characteristics of poverty, as identified by community members, are summarized below:

- Difficulties fulfilling meeting four basic requirements for physical well-being: food, clothing, adequate housing and work space, and health care.
- Difficulties with employment: problems with irregular employment, lack of capital for starting small businesses, lack of land or space for work, lack of tools or equipment for earning through various trades.
- Difficulties making ends meet: When low or irregular incomes are lower than family living expenses.
- Difficulties with increasing debt and inability to save

- Difficulties getting access to basic services, welfare and education: many in informal settlements must pay higher than regular charges for informal electricity and water connections.
- Difficulties getting access to capital and available resources: without opportunities, skills or confidence to approach sources of capital and various resources.

2. Some other important, but less quantifiable characteristics of poverty identified in the survey are summarized below:

- lack of learning and self-understanding, lack of techniques for self analysis (personal) and self analysis (as a communal activity)
- lack of confidence, feeling of weakness, powerlessness, hopelessness, lack of self-respect
- lack of understanding about how to use available information or to manage knowledge
- sense of being oppressed by rampant culture of consumerism
- sense of being trapped in the poverty cycle
- debilitating desire to “get rich quick,” and falling into destructive habits as a result
- lack of community co-learning to resolve problems locally

3. Some of the alternative solutions proposed to solve these problems of poverty:

- *At the individual and family level:* Change the attitude to live in simpler ways to be more self-sufficient. Reduce expenses by cutting out unnecessary expenditure, and set targets for reducing household expenses. For those with small businesses or production units, change the production methods in order to reduce the production expenses. Look for additional sources of income or take on second jobs.
- *At the level of the savings group, community or network:* Present survey data in community meetings to activate a discussion of the problems. Set village-level targets to reduce expenses, and follow up these targets. Learn to reduce costs in group production processes. Set up and strengthen savings groups and community enterprises. In community production units, use locally-available or locally-made materials to reduce costs and maximize profits. Set up communal purchasing to buy common consumer products at bulk discounts. Look into making space available in the community for growing rice and vegetables. Set up systems for providing welfare assistance to the poorest. Join in the network of problem solving at policy level.

- ***At the government and policy level:*** Manage resources more fairly and distribute unused state land to the poor for housing, farming and working. Find solutions to relieving household and farmers debt burden. Listen to the ideas of the poor. Make more room for the poor participate in planning the aspects of development which affect them. Support the learning processes, information gathering and management of community organizations throughout the country. Support community-driven planning, and link this local planning with national plans. Support community enterprise. Revise the laws governing development of poor communities. Revise laws which contradict the rights of communities, as guaranteed in the Community Forest Act, the Local Knowledge Act, and acts governing restrictions on occupation of land. Support alternative community-level education.

4. Some lessons learned from the poverty survey process:

Local residents in the survey areas have benefited from the survey – both the data and the discussion of the data and problem-solving alternatives. Reports tell that people have become more alert to the issues which come with poverty, particularly such issues as debt and reducing expenses. The process has also given communities fresh enthusiasm to find their own ways of solving these serious problems of poverty. Survey processes such as this one are a tried-and-tested tool which is much used throughout the Thai community networks and CODI. Through such surveys, communities undertake a process of self-evaluation and communal problem solving, which leads to a common understanding and the setting of common goals.

ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน : จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

ผู้นำชุมชน

บทนำ

รายงานการศึกษา “ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน : จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน” เป็นผลที่ได้จากการจัดสัมมนาประชุมชาวบ้าน 2 ครั้ง que จัดโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย การประชุมทั้งสองครั้งจัดภายใต้ชื่อ “ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน : จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน” โดยการประชุมครั้งที่ 1 จัดวันที่ 2-4 กันยายน 2544 ณ วังริีสอร์ท นครนายก มีผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้านจากทั่วทั้งประเทศมาร่วมประชุมระดมสมองในการกำหนดกรอบแนวความคิดที่มีต่อปัญหาความยากจนในประเด็นนิยามความยากจน สาเหตุของความยากจน การแก้ไขปัญหาความยากจน และวิธีการวัดความยากจน ภายหลังการประชุมครั้งที่ 1 จบลง ชาวบ้านได้อาสาหาวิธีการวัดความยากจนที่คิดขึ้นเองไปใช้วัดความยากจนในหมู่บ้านของตนเองรวม 17 ชุมชน (ชุมชนเมือง 8 ชุมชน หมู่บ้านในชนบท 9 หมู่บ้าน) แล้วนำผลการวิจัยที่ทำโดยชาวบ้านเองกลับมาเสนอในการประชุมครั้งที่ 2 ที่จัดขึ้นเมื่อวันที่ 4-5 ตุลาคม 2544 ภายหลังการประชุมครั้งที่ 2 เสร็จสิ้นลงสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้รวบรวมงานวิจัยของชาวบ้านมาสังเคราะห์ภาพรวมในการศึกษาวิจัยความยากจนโดยชาวบ้านเองอีกครั้งหนึ่ง

รายงานการศึกษานี้ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 นำเสนอนิยามความยากจน สาเหตุของความยากจน การแก้ไขปัญหาความยากจน รวมทั้งวิธีการวัดความยากจนจากแนวความคิดของชาวบ้าน และส่วนที่ 2 จะนำเสนอการสังเคราะห์ภาพรวมกระบวนการทำงานและสาระสำคัญจากกรณีศึกษา สถานการณ์และทางเลือกในการลดปัญหาความยากจน

ส่วนที่ 1

ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน : จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน

เนื้อหาในส่วนที่ 1 จะเป็นการนำเสนอนิยามความยากจน สาเหตุความยากจน การแก้ไขปัญหาความยากจน รวมทั้งวิธีการวัดความยากจนตามแนวความคิดของผู้นำชุมชนและชาวบ้านที่ได้จากการจัดสัมมนาเมื่อวันที่ 2-4 กันยายน 2544 ณ วังวิรัชวรท นครนายก เพื่อให้ได้ความคิดและข้อสรุปในประเด็นดังกล่าวข้างต้น การประชุมเสวนานี้ได้แบ่งชาวบ้านออกเป็นกลุ่มย่อย 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชุมชนเมือง 1 กลุ่ม และกลุ่มชนบท 2 กลุ่ม ไปประชุมระดมสมองในประเด็นข้างต้น เมื่อได้ข้อสรุปในแต่ละกลุ่มแล้ว หลังจากนั้นก็นำข้อเสนอของแต่ละกลุ่มมานำเสนอให้ชาวบ้านทุกคนรับทราบและร่วมกันสังเคราะห์ในข้อสรุปอีกครั้งหนึ่ง แนวความคิดเกี่ยวกับปัญหาความยากจนในมุมมองของชาวบ้านมีรายละเอียดดังหัวข้อต่อไปนี้

1. หน้าที่เรียกว่าจน ทำไมถึงจน และจะแก้จนอย่างไร

1.1 ชุมชนเมือง

1.1.1 หน้าที่เรียกว่า “จน” ในชุมชนเมือง

1) การอยู่อาศัยที่ไม่มั่นคง/อยู่ในที่ดินของคนอื่น หรือเป็นผู้บุกรุกในที่ดินว่างเปล่าของรัฐหรือเอกชน จากชนบทที่ยากจนอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองและขาดที่อยู่อาศัย เมื่อเห็นมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าจึงเข้าจับจองสร้างที่พัก เริ่มจากแบบชั่วคราวต่อมาได้มีกลุ่มหรือครอบครัวอื่นๆ เข้ามาจับจองสร้างที่อยู่อาศัยมากขึ้น โดยการเข้ามาเกิดจากการชักชวนทั้งในสถานะที่เป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน หรือเพื่อนร่วมอาชีพ เช่น คนขับแท็กซี่ คนขายของ คนก่อสร้าง ฯลฯ

การอยู่อาศัยในพื้นที่บุกรุกส่งผลต่อความมั่นคงด้านรายได้ที่ไม่แน่นอน ตัวอย่าง คุณมาลี ซึ่งอยู่ในชุมชนหลังหมู่บ้านทิมเรืองเวช ที่มีการถูกขับไล่ ย้ายที่อยู่อาศัย มาถึง 5 ครั้ง ทำให้มีหนี้สินจำนวนมาก เพราะส่วนหนึ่งต้องใช้ในการลงทุนปลูกสร้างที่พักอาศัยในแต่ละครั้ง “ย้ายบ้าน ค่าจ้างสร้างบ้านใหม่ก็เป็นหมื่นสองหมื่น ไหนจะค่าวัสดุของใช้อีก ไหนจะต้องกินต้องใช้ไปวันๆ” และป้าร้อยจากชุมชนริมทางรถไฟที่มีการถูกขับไล่ย้ายที่อยู่อาศัยมาถึง 4 ครั้ง เป็นต้น

2) การขาดอาชีพและรายได้ที่แน่นอน คนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองมาจากการล่มสลายของภาคชนบทและปัญหาการขาดที่ดินทำกิน เมื่อเข้ามาอยู่ในเมืองคนจน ไม่มีทุน ไม่มีความรู้ถ้าพอจะมีรายได้ เช่น ค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เช่น ไข่ม้วน ถั่วต้ม ปลาหมึกปิ้ง ฯลฯ ด้วยรถเข็นหรือแผงริมถนนเป็นส่วนใหญ่ รับซื้อของเก่า คอนกรีตก่อสร้าง เก็บขยะขาย รับจ้างต่างๆ ทั้งในโรงงาน บ้านพักอาศัย ฯลฯ ซึ่งอาชีพต่างๆ ข้างต้นเป็นที่มาของรายได้ที่ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน บางวันก็มีกำไร บางวันได้ทุนคืน (ยังไม่รวมค่าแรงที่ลงไปในงาน) บางวันก็ขาดทุน นำไปสู่การเป็นหนี้ทั้งเพื่อการกินอยู่ในแต่ละวันของครอบครัว การลงทุนในวันถัดไป “บางที่ยังดีันรน

ยิ่งต่อสู้อีกก็ไปไม่รอดซ้ำเป็นหนี้เพิ่มขึ้น เดี่ยวฝนตกขายของก็ขาดทุน อยู่ๆ มาน้ำก็จะท่วมบ้านต้องหยุดงานขนของหนี น้ำท่วม รายได้ก็หายไปอีกวัน” (คุณสมร จากเครือข่ายชุมชนเมือง จังหวัดอุบลราชธานี)

ในการเลือกอาชีพของคนในชุมชนเมืองส่วนใหญ่ไม่สามารถเลือกอาชีพต่างๆ ที่มีรายได้มั่นคงได้เนื่องจาก การต่อโอกาสทางการศึกษา “แค่เป็นแม่บ้านที่ทำความสะอาดโรงแรม ยังต้องจบ ม.3 เลย” (คุณธนวรรณ จากเครือข่ายชุมชนเมือง จังหวัดอุบลราชธานี) หรือ “ยิ่งครอบครัวไหนมีคนหาเลี้ยงเพียงคนเดียวยิ่งลำบากมาก”

3) เจ็บป่วย/สุขภาพไม่ดี/ไม่มีเงินค่ารักษาพยาบาล อาชีพคนส่วนใหญ่มีความเสี่ยงต่อสุขภาพ เช่น ชีมอเตอร์ไซด์ รับจ้าง คนงานก่อสร้าง เก็บขยะ ฯลฯ เมื่อไม่สบายจะไปรักษาตามโรงพยาบาล ก็ไม่สามารถทำได้เพราะไม่มีเงินค่ารักษาพยาบาล บางครั้งไปโรงพยาบาลเขาก็บอก “ต้องจ่ายก่อนหรือมีเงินจ่ายไหม ถึงจะรักษาให้” หรือ “สำหรับบางคนมีบัตรสงเคราะห์ก็จริง แต่กว่าจะได้รักษาก็รอไปเป็นครึ่งวัน เด็กมันตัวร้อนขึ้นร้อนขึ้นแล้วจะให้ทำอย่างไร” การที่ไม่ได้รับการรักษาตั้งแต่ต้นทำให้เจ็บป่วยมากขึ้น ทำงานไม่ได้/ไม่มีรายได้ ยิ่งบ้านที่มีคนเจ็บป่วยเรื้อรังหรือเป็นโรคประจำตัว ยิ่งทำให้จนมากขึ้น

4) สภาพความเป็นอยู่ในชุมชนที่แต่ละคนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ลำบาก ผิดเคือง เหมือนๆ กัน “บางที่ข้างบ้านเขาขอมยืมถังไปซื้อข้าวก็โดนก็โดนให้เพราะเขามีลูก มีผัวที่ยังไม่ได้กินข้าวกันเลย ไร่เราก็ไม่ได้มีมากเท่าเขา แต่วันนี้ยังมีข้าวกินอยู่ แต่พรุ่งนี้ก็จะไม่มีเพราะแบ่งให้เขายืมไป เนี่ยแหละคนจนเห็นก็สงสารเขาเพราะเราเคยรู้ความรู้สึกแบบนั้นมาแล้ว” (น้ำเรียว จากชุมชนชุมชนหลังหมู่บ้านทิมเรืองเวช)

5) สภาพแวดล้อมในชุมชนในเรื่องอบายมุขต่างๆ ภาวะแวดล้อมที่ชุมชนเมืองแทบจะไม่มีใครมีความเป็นอยู่ที่ดีไปกว่ากันมากนัก บางครั้งก็ต้องการความหวังหรือความสุขให้ชีวิต เช่น การล้อมวงดื่มเหล้าด้วยกัน ในคราวที่พอมีเงินพอจากการใช้จ่ายในวันนั้น การซื้อหวย 10 บาท 20 บาท “หวยเป็นความหวังของคนจนให้อยู่ได้เพราะไม่รู้จะไปหวังกับอะไรได้ หากินไปวันๆ ก็ไม่รู้จะขาดทุนไหม พรุ่งนี้จะมีเงินให้ลูกไปโรงเรียนไหม มันกดดันไปหมด” และ “เนี่ยคนข้างบ้านเขาก็ตั้งใจทำมาหากิน เขาก็อย่างเราเก็บของขาย เวลาจะดูลูกมันก็น้อย ลูกก็ไปติดบุหรี่ ติดยา พ่อแม่ก็หวนพะวงต้องเฝ้าลูกกลับไปติดยา ติดเอง เสียเวลาในการทำมาหากิน” (คุณธนวรรณ)

6) ขาดความเชื่อมั่น/ไม่เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน/สังคม วิธีที่เป็นอยู่ที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนในการหาเงิน การเป็นผู้ที่ต่อโอกาสทางการศึกษาเนื่องจากส่วนมากจบเพียงชั้นประถม 4 จึงขาดความมั่นใจในการเข้าร่วมกับกลุ่มในการทำกิจกรรมต่างๆ “ไม่กล้าเป็นหรือกลุ่มสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ก็กลัวจะไม่มีเงินส่งเขา เรามั่นจน” หรือ “ความรู้ก็มีน้อยแต่พออ่านออกเขียนได้ และถ้ามาทำออมทรัพย์ก็คิดว่ายากเพราะทำบัญชีกับเขาไม่เป็น แรกๆ ก็ไม่กล้า แต่พอมีหน่วยงานมาแนะนำ จึงได้ร่วมทำมากขึ้น” (คุณธนวรรณ)

7) จนความคิด ขาดกระบวนการเรียนรู้ ยิ่งจนอยู่แล้วยังคิดไม่ออกว่าจะทำมาหากินอย่างไร ที่จะลืมตาอ้าปากขึ้นมาได้มองไปข้างหน้าก็ตันไปหมด

“อยากร่วมกันทำด้วยกันเลยเรื่องที่ยากแก้ไขแต่ก็รู้ว่าจะไปเริ่มต้นอย่างไร อย่างเรื่องรวมกันแยกขยะ แล้วก็ทำกันเองไม่ต้องให้พ่อค้าคนกลางมาตัดราคา” (คุณธนวรรณ)

นอกจากนี้ชาวบ้านจากชุมชนเมืองยังได้จัดประเภทความจนเป็น 3 กลุ่ม

1. ยากจนเดือดร้อนจริง คนยากจน ในลักษณะที่ขาดปัจจัย 4 เช่น อาหารการกินไม่ครบมือ มีความเจ็บป่วยในครอบครัวไม่มีงานทำ หรือทำงานไม่ได้เนื่องจากปัญหาสุขภาพ ขาดความเชื่อมั่น ไม่เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน
2. คนยากจน ที่ใช้จ่ายแบบฟุ่มเฟือย และเกียจคร้านในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้ยังหวังรายได้จากการเล่นหวย การพนัน เป็นต้น
3. คนที่พอมีกินบ้างแต่อยากร่ำรวย คือ อยากไขว่คว้า อยากมีเงินทองสมบูรณ์และสุขสบายเมื่อชีวิตยังไม่เป็นไปตามต้องการจึงยังบอกว่าตนเอง ยังมีความจน

1.1.2 ประเด็น “ทำไมถึงจน” ในชุมชนเมือง

1) ความล้มเหลวจากชนบท คนจนมาจากชนบทที่ล่มสลาย คนจนที่เข้ามาอยู่ในเมืองส่วนมากมาจากต่างจังหวัดที่เป็นบ้านเกิด แต่เนื่องจากความยากลำบากในการดำรงชีวิตจึงเข้ามาหาทางทำมาหากินในเมือง ซึ่งเป็นศูนย์รวมของงานและรายได้ต่างๆ ทุนเดิมก็ไม่มี มีแต่แรงงาน โดยระยะแรกจะมากคนเดียวในลักษณะชวนกันมาหากินโดยการเป็นแรงงานรับจ้างโดยเฉพาะแรงงานก่อสร้าง และงานโรงงานเป็นส่วนใหญ่บางคนมาคนเดียวบางคนมาเฉพาะพ่อแม่ เป็นต้น เมื่อมาอยู่ในเมืองก็มีการบุกเบิกเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยตามสถานที่ต่างๆ โดยเป็นสถานที่ใกล้แหล่งหากิน เพื่อความสะดวกในการทำมาหากินและเดินทาง เช่น ริมทางรถไฟ ใต้สะพาน หรือพื้นที่ว่างเปล่าต่างๆ

2) ไม่มีที่อยู่อาศัย/ถูกไล่ที่ คนจนในเมืองส่วนมากจะพบปัญหาการไล่ให้ย้ายที่ โดยเฉลี่ย 2-3 ครั้ง บางรายมาก ๆ ถึง 5 ครั้ง เป็นต้น ในการย้ายที่อยู่อาศัยเป็นที่มาสำคัญของการใช้เงิน หนี้เก่ายังไม่ทันชำระหมดก็ต้องกู้เงินมาปลูกสร้างที่อยู่ใหม่ หนี้ก็เพิ่มขึ้น นอกจากนี้การย้ายไปอยู่ที่ใหม่ทำให้ใกล้แหล่งหากินเดิม “พอย้ายไปก็ไม่รู้จะไปเริ่มทำอะไร ต้องไปนับจากศูนย์ใหม่ ชีวิตคนจนมันจึงอยู่ในระบบบันไดไปหมด” (คุณธนวรรณ)

3) อาชีพไม่มั่นคง รายได้ไม่พอรายจ่าย ในระยะแรกของการย้ายเข้ามาจะหากินเพื่อเลี้ยงปากท้องของตนต่อมามีครอบครัว มีลูกจึงมีภาระรายจ่ายเพิ่มขึ้นประกอบกับอาชีพรับจ้างซึ่งมีรายได้ไม่แน่นอนทำให้เศรษฐกิจในครอบครัวไม่มั่นคงเมื่อปรับเปลี่ยนในเรื่องอาชีพที่ต้องมีเงินลงทุน เช่น จากสาวโรงงาน หรือคนงานก่อสร้างผันมาสู่การค้าขายด้วยรถเข็นหรือริมทางเท้าจะต้องกู้เงินนอกระบบ ดอกเบี้ยแพงมาลงทุน จะต้องกู้เงินจะไปเช่าแผงขายในตลาดก็ไม่มีเงินก็ต้องขายริมถนน บางทีตำรวจก็ไล่ไม่ให้ขาย บางทีไปบังหน้าร้านค้าก็ต้องทะเลาะกัน เพราะเขาจะมาเก็บค่าเช่าที่ ขาย ๆ อยู่ดี ๆ ฝนก็ตกก็มี

“สำหรับคนจนในชุมชนเดียวกัน เงินรายได้ในครอบครัวรวมกันได้ 300 บาท จ่ายค่ากับข้าววันละ 100 บาท จ่ายดอกเบี้ยแขก 100 บาท ให้ลูก 70-80 บาท เหลือ 10-20 บาท จะเอาไปลงทุนอะไรได้ก็ต้องไปกู้เพิ่มมาอีก ถ้าโชคดีลงทุนไปได้ทุนคืนและกำไรก็พออยู่ได้ โชคร้ายขาดทุนก็หนี้สินล้นพ้นตัว” (คุณธนวรรณ)

4) ขาดเงินลงทุน ต้องกู้เงินนอกระบบที่ดอกเบี้ยแพง รายได้ที่ได้ต้องมาจ่ายเป็นค่าดอกเบี้ย ขาดความรู้ในการประกอบอาชีพและการจัดการที่ดีหรือการขาดกลุ่มทำให้หมดโอกาสทางการตลาดและขาดอำนาจต่อรองในเรื่องราคา ในลักษณะที่ต่างคนต่างทำ จึงไปไม่รอดหรือไม่ประสบความสำเร็จ เป็นต้น

5) ค่าใช้จ่ายแพงกว่าคนทั่วไป ต้องเสียค่าน้ำค่าไฟ แพงกว่าปกติ หลายเท่าต้องเสียดอกเบี้ยเงินกู้แพง

6) ติดบាយมุข เสียเงินซื้อหอย เหล้า ยาบำรุงกำลัง ยาเสพติด การพนัน

7) ผลจากปัญหาโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศ ที่มีคนตกงานเพิ่มขึ้น คนว่างงานมากขึ้น คนฐานะปานกลางก็มาเป็นคนจนที่มาอยู่ในวงเวียนหรือระบบแบบคนจน ทำให้เกิดการแย่งงาน แย่งรายได้กันมากขึ้น อาชีพที่เพิ่มขึ้น คือ อาชีพขายของ อาชีพรับซื้อของเก่า และอาชีพเก็บขยะ

“ทุกวันนี้บางวันจากเก็บของในเมืองได้ 300–500 บาท ก็ลดลง เพราะมีคนเก็บของเก่าขายกันมากขึ้น”
(คุณสมร)

“สำหรับอาชีพขายของชำอยู่กับบ้านก็แย่ๆ ตามกัน มีห้างเปิดมากมาย คนก็แห่ไปเดินห้างไปซื้อของ ห้าง จะมาซื้อร้านขายของชำก็ซูลูร ของละ 5 บาท หรือบางทีก็มาขอเชื่อไว้ก่อนเพราะยังไม่มีเงิน แล้วอย่างนี้ร้านขายของชำที่เคยอยู่ได้มันจะอยู่ได้อย่างไร” (คุณธนวรรณ)

สิ่งที่บั่นทอนชีวิตคนจนในเมืองให้จนมากขึ้น ได้แก่ ความเจ็บป่วย รายได้ไม่แน่นอน ต้องจ่ายค่าไฟ แพงกว่าปกติ ที่อยู่ไม่มั่นคง ถูกไล่ที่ ติดหอย เหล้า การพนัน ครอบครัแตกแยก ทำงานมีรายได้คนเดียว ภัยต่างๆ เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ ฯลฯ

1.1.3 จะแก้ความจนอย่างไร

ในการแก้ไขความจนของคนจนในชุมชนเมืองจะต้องประกอบปัจจัย 3 ตัว ได้แก่ ตัวเอง ชุมชน และนโยบาย ปัจจัยทั้ง 3 ตัวจะต้องเกิดขึ้นพร้อมกันเพื่อให้คนจนได้สุขสบายขึ้น มีรายละเอียดดังนี้

ตัวเอง การเริ่มที่ตัวบุคคลในชุมชนที่จะต้องสร้างความพร้อมที่จะเปิดรับความรู้ปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิต และเรียนรู้ในเรื่องการปรับตัวต่างๆ เช่น พัฒนาอาชีพของตนเอง หาทางเพิ่มรายได้ของครอบครัว รวมถึงการออมให้กับครอบครัว ลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น ลด ละ เลิกบាយมุข

ชุมชน สร้างการร่วมมือภายในชุมชนในด้านต่างๆ เช่น การออมทรัพย์ การจัดทำสภาพแวดล้อมชุมชนให้น่าอยู่ การช่วยเหลือเด็กและคนสูงอายุในชุมชน ซึ่งจะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชนมีความแข็งแรง และมีการตรวจสอบที่โปร่งใสเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้กลุ่ม อันจะนำมาสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

นโยบาย รัฐจะต้องสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงในการอยู่อาศัย โดยให้มี พ.ร.บ. ชุมชนแออัด การจัดที่ดิน และกองทุนที่อยู่อาศัย ซึ่งเรื่องของที่อยู่อาศัยเป็นปัญหาสำคัญของคนจนในชุมชนเมือง ที่อยู่ที่ไม่แน่นอน มั่นคงส่งผลถึงอาชีพและรายได้ของครอบครัว และการไม่เพิ่มหนี้สินจากการถูกไล่ย้ายที่อยู่

นอกจากนี้ชุมชนเมืองมีความต้องการที่จะได้เรียนรู้ถึงตัวอย่างในลักษณะปฏิบัติการจริง ที่ได้ผลในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ในด้านการบริหารจัดการ การจัดทำบัญชี การตรวจสอบ เป็นเบื้องต้น รวมถึงการรวมกลุ่มอาชีพหรือการสร้างกองทุนอาชีพ เป็นต้น

1.2 หมู่บ้านชนบท

1.2.1 อย่งไรที่เรียกว่า “จน”

เกณฑ์ที่จะบอกว่า “จน” ดูได้จาก

1) การขาดปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย/ที่ทำกิน ยารักษาโรค/ ค่ารักษาพยาบาลยามเจ็บป่วย หรือเรียกได้ว่า “กินไม่อิ่ม นอนไม่อุ่น เจ็บป่วยไม่มีค่ารักษา ไม่มีที่ทำกิน”

2) ความรู้สึกของตัวเองว่า “จน” หรือไม่ บางครอบครัวอาจไม่มีเงิน แต่มีความเชื่อมั่นว่าตัวเองมีคุณค่า ก็จะไม่จน บางครอบครัวคนภายนอกมองว่าจน แต่ตัวเองไม่รู้สึกเดือดร้อนหรือคิดว่าตัวเองจน บางครอบครัวมีเงินแต่ไม่รู้จักพอ อยากรวย อยากริมมากขึ้น คิดว่าตัวเองจน

3) การวัดความจนไม่ควรใช้เกณฑ์รายได้อย่างเดียวเป็นตัววัด และแต่ละพื้นที่มีเกณฑ์ที่แตกต่างกัน บางพื้นที่/บางครอบครัวที่รายได้น้อย แต่ยังมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ มีป่าให้เก็บผัก ในน้ำมีปลาที่จะหามากินได้ หรือมีผักที่ปลูกในบ้าน มีปลาที่เลี้ยงเอง ไม่ต้องซื้อหา ถึงรายได้น้อยก็อยู่ได้ แต่บางพื้นที่/บางครอบครัวที่ต้องซื้อทุกอย่าง ถึงมีรายได้มากกว่าก็อาจจนกว่า

“บางหมู่บ้านรายได้เฉลี่ยไม่ถึงหมื่นบาทต่อปี แต่ก็อยู่ได้ และมีความสุข เพราะมีทุนทางสังคมและทรัพยากร แต่ถ้าไปอยู่ในเมืองภูเก็ต มีรายได้เดือนละ 4,000 บาท ปีหนึ่งก็ 48,000 บาท แต่อยู่แบบมีกินบ้าง ไม่มีกินบ้าง” (คุณวิจิต จังหวัดนครศรีธรรมราช)

“อย่างในชนบท บางคนไม่มีเงินเลย แต่เขาหาอาหารจากธรรมชาติกินไป ขายได้เงินบ้างก็อยู่ได้ มีเงินเจือกันบ้างก็สามารถอยู่ได้ ก็ถือว่าคนในสังคมนั้นไม่จน” (พ่อเล็ก จังหวัดสกลนคร)

ลักษณะของความ “จน”

1) การขาดปัจจัยสี่ ได้แก่ มีอาหารกินไม่ครบมือ/อดมือกินมือ ขาดเครื่องนุ่งห่ม ขาดที่ทำกิน เจ็บป่วยไม่ได้รับการรักษา/ไม่มีค่ายาค่าหมอ

2) จนปัญญา/จนความคิด มองไม่เห็นอนาคต ไม่รู้ว่าจะทำอะไรให้ชีวิตดีขึ้น ขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ตามกระแสค่านิยมการบริโภค รู้ไม่เท่าทันสถานการณ์ ถูกครอบงำทางความคิด

3) จนโอกาส/ทางเลือก เข้าไม่ถึงทรัพยากร/บริการพื้นฐานที่พึงได้รับ ขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุน ขาดโอกาสในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง

4) จนเพราะตัวเอง ไม่ตั้งใจ/เกียจคร้านทำมาหากิน หวังรวย ซื้อหวย เล่นการพนัน ติดเหล้า บุหรี่

สภาพชีวิตของคน “จน”

1) การทำมาหากิน

- **ไม่มีที่ทำกิน มีน้อย หรือสูญเสียที่ทำกิน** บางครอบครัวจนตั้งแต่กำเนิด พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ก็ไม่มีที่ทำกิน ไม่มีมรดกให้ลูก บางครอบครัว รุ่นพ่อแม่พอจะมีที่ทำกิน แต่มีลูกหลายคน

แบ่งกันแล้วไม่พอที่จะทำกิน บางครอบครัวเดิมมีที่ทำกิน แต่นำไปจำนองกับ ธกส. หรือนายทุน ไม่มีเงินส่งก็สูญเสียที่ทำกิน

- ไม่มีทุนเป็นหนี้ ไม่มีเงินลงทุนต้องไปกู้เขามา (ธกส., นายทุน) ทำแล้วขาดทุน หนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ การผลิตเพื่อขายต้องทำมากขึ้น ต้องใช้ปุ๋ย ใช้จ่าย ต้นทุนการผลิตสูง ต้องกู้เงินมาลงทุน ยิ่งทำหลายครั้ง ยิ่งเป็นหนี้มากขึ้น เงินที่ได้แค่พอส่งดอกเบี้ยไม่สามารถส่งคืนเงินต้นได้ “ปลูกข้าวก็ไม่พอให้ทำไร่ก็ไม่พอส่ง”
- รับจ้าง มีงานทำไม่ต่อเนื่อง หางานใหม่ไปเรื่อยๆ ครอบครัวที่ไม่มีที่ทำกิน ไม่มีทุน ยากจนแต่กำเนิด ส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับจ้าง บ้างก็รับจ้างในไร่นา เข้ามาหางานทำในเมืองเป็นช่วงๆ ทำงานที่เสี่ยงต่อคุณภาพชีวิต

2) สภาพชีวิตครอบครัว

- การศึกษาต่ำ เรียนน้อย ทั้งการเรียนในโรงเรียน การเรียนรู้ การคิดหาวิธีการที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้น ส่งลูกหลานเรียนไม่ได้
- เจ็บป่วย ในครอบครัวมีคนเจ็บป่วยที่ต้องดูแลรักษา มีคนแก่/คนพิการ ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ คนเป็นโรคเอดส์ บางครอบครัวไม่คิดว่าตัวเองจน อยู่ไปวันๆ แต่เมื่อเจ็บป่วยไม่มีค่ารักษาก็รู้ว่าจน
- ครอบครัวแยกกันอยู่ หัวหน้าครอบครัวหรือคนที่ทำงานได้ไม่สามารถดูแลครอบครัวได้ ต้องไปทำงานรับจ้างที่อื่น ทั้งลูกไว้กับปู่ย่าตายายดูแล
- ใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น อยากมี อยากได้ ชอบเสี่ยงโชค ใช้เงินในการซื้อเครื่องเต็มบ้านกำลังเหล้า บุหรี่ ซื้อหวย เล่นการพนัน

3) การอยู่ร่วมกับสังคม

- ขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง รู้สึกมีปมด้อย ไม่เข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน
- ซ่อนเร้นความจน ไม่ยอมรับว่าจน แสดงออกในทางตรงข้าม
- ทำมาหากินวันต่อวัน งานไม่แน่นอน ไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมของส่วนรวม
- รวมกลุ่มเฉพาะพวกของตัวเอง อยู่ไปวันๆ ไม่คิดพัฒนาตนเอง

การจัดกลุ่มคนจน-คนรวยในหมู่บ้าน นอกจากการบอกเกณฑ์การวัดความยากจน ลักษณะของความจน สภาพการดำเนินชีวิตของคนจนแล้ว ชาวบ้านยังได้จัดกลุ่มคนจนคนรวยในหมู่บ้านออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

- 1) กลุ่มคนจนที่ด้อยโอกาสเดือดร้อนมาก ขาดปัจจัยสี่
- 2) กลุ่มคนจนปัญญา จนความคิด
- 3) กลุ่มพออยู่พอกิน
- 4) กลุ่มอยู่ดีกินดี

และเมื่อให้ชาวบ้านจัดกลุ่มคนตามฐานะทางเศรษฐกิจ โดยแบ่งเป็นกลุ่มคนจนมาก คนฐานะปานกลาง และคนที่อยู่ดีกินดีในหมู่บ้านตามภาคต่างๆ โดยแยกตามช่วงเวลา (ระบุกลุ่มคนเป็นร้อยละ) ได้ดังนี้

ภูมิภาค	ช่วงปี 2500 - 2510	ปี 2534	ปี 2544
คนภาคอีสาน	10 : 90 : 0	70 : 15 : 5	70 : 15 : 5
คนภาคเหนือ	10 : 85 : 5	40 : 40 : 20	60 : 30 : 10
คนภาคใต้	10 : 80 : 10	40 : 45 : 15	50 : 35 : 15
คนภาคกลาง	25 : 60 : 15	50 : 40 : 10	50 : 40 : 10

ผลการจัดกลุ่ม พบว่า ปัจจุบันสัดส่วนชาวบ้านที่มีฐานะยากจนเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีต

1.2.2 ทำไม่ถึง “จน” ในชนบท

1) สาเหตุจากตัวเอง/ครอบครัว

- ตูถูกตัวเอง ไม่มั่นใจในตัวเอง ไม่มีเกราะป้องกันตัวเอง
- ติดอบายมุข เหล้า บุหรี่ หวย การพนัน
- ขาดความรู้ในการจัดการ ตัดสินใจลงทุนโดยไม่รู้ ไม่คิดให้รอบคอบ
- การเลียนแบบการบริโภค การผลิต เอาอย่าง/ทำตาม โดยขาดการวิเคราะห์
- รายจ่ายสูงกว่ารายได้ ซื้อทุกอย่าง ไม่ปลูกเพื่อกินเอง ไม่มีการออม (ทั้งที่เป็นเงิน และไม่ใช้เงิน)
- ความอยากได้ อยากมี ไม่รู้จักพอ
- ส่งลูกเรียนหนังสือสูง สูญเสียที่ดินทำกิน ลูกทำงานที่บ้านไม่ได้ หางานใหม่ไม่ได้ เป็นภาระให้ครอบครัว

2) การเปลี่ยนแปลงวิถีผลิต/การสูญเสียที่ดินทำกิน/หนี้สินทับถม

- การเปลี่ยนจากการทำเพื่อกิน เหลือขาย เปลี่ยนเป็นทำเพื่อขาย

“เปลี่ยนจากทำนาครั้งเดียว ใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง ใช้วัว ควาย ปุ๋ยคอก แรงงานในครอบครัว เป็นทำนาหลายครั้ง ต้องกู้ ธกส. มาลงทุน ซื้อปุ๋ย ซื้อยา ราคาข้าวก็ต่ำ เป็นหนี้เพิ่มขึ้น ส่งได้เฉพาะดอกเบี้ยย”

“ใช้ควายพันธุ์ใหม่ คือ ควายเหล็ก ราคา 40,000 กว่าบาท กินหญ้าจากซาอู (น้ำมัน) ไม่มีซื้อควายที่เป็นปุ๋ย รถไถคูโบต้า ยันมาร์ สิ่งก็ตามมา คือ การทำลายธรรมชาติ ปุ๋ยเคมี ฟูราดานจีเจ็ด (ยาฆ่าแมลง) ลงมาเต็มพื้นที่ ทำให้สัตว์ กุ้ง หอย ปู ปลา ตายหมด หากินเหมือนเดิมไม่ได้”

“ควายเรามีกินหญ้าไทย มาเปลี่ยนเป็นควายญี่ปุ่นกินหญ้าซาอู”

- เปลี่ยนจากปลูกพืชที่กินได้ เป็นปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว

“ก่อนทำนาครั้งเดียว ปลูกผัก หาบปลา ก็พออยู่พอกิน เปลี่ยนมาปลูกมัน ปลูกปอ ปลูกข้าว โปด ปลูกกันมาก ราคาตก กินก็ไม่ได้ ได้แต่หนี้เพิ่มขึ้น”

“เดิมที่เป็นปายาง (ยางพารา) มีพืชผักผลไม้ที่ได้อาศัยกินและขายได้บ้าง พอเป็นสวนยางสมัยใหม่ มีแต่ยางอย่างเดียว 7 ปี ถึงจะกรี๊ดได้ ช่วงรอกี้มีหนี้เพิ่มขึ้น”

“ก่อนทำงานนาข้าว เห็นเขาทำนาทุ่งแล้วรวย ก็ทำมั่ง ทุ่งเป็นโรค ขาดทุนกันยับเยิน กลับมาทำนาใหม่ก็ไม่ได้”

- ต้นทุนการผลิตสูง/ราคาขายตกต่ำ

“ทำนาตอนนี้ต้องซื้อทุกอย่าง ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า ออร์โมน เมล็ดพันธุ์ น้ำมัน ต้องจ้างรถเกี่ยว ค่าเช่านา ไหนจะดอกเบี้ย ธกส. อีก ซื้อพันธุ์ถึงละ 300 บาท ขายข้าวได้ถึงละ 30 บาท”

“อย่างมะละกอแขกดำ เมล็ดพันธุ์กระป๋องละ 1,500 บาท และต้องใช้ปุ๋ยเคมีจึงจะได้ผล ปีแรกๆ ขายได้กิโลละ 11 บาท พอปลูกกันมากๆ เหลือกิโลละ 50 สตางค์ เดิมกาแพกิโลละ 100 กว่าบาท พอปลูกขายได้เหลือกิโลละ 18 บาท ต้องปิดถนนให้แทรกแซงราคา ขายได้กิโลละ 32 บาท พอหยุดแทรกแซงก็เหมือนเดิม”

- ขาดที่ทำกิน มีที่ทำกินน้อย สูญเสียที่ทำกิน

“บางคนไม่มีไรนาตั้งแต่ดั้งเดิม ปูย่าตายายไม่ได้จับจองไว้ บางคนปูย่าตายายมีลูกหลายคน ที่ดินก็ต้องแบ่งออกเป็นแปลงเล็กไปเรื่อยๆ จนถึงรุ่นนี้ก็มียอดแค่ปลูกบ้าน ต้องไปเช่าเขาทำ บางรายเอาที่ดินไปจำนอง ธกส. หรือนายทุน เพื่อกู้เงินมาลงทุน เมื่อขาดทุนส่งหนี้คืนไม่ได้ เขาก็ยึดที่ไป กลายเป็นคนที่ไม่มียอดที่ทำกิน”

- หนี้สินท่วม กู้เพิ่มขึ้นทุกปี จ่ายคืนได้เฉพาะดอกเบี้ย

ตั้งแต่ ธกส. เข้ามา ทำให้ชาวบ้านยากจนมากขึ้น ครั้งแรกกู้ห้าหมื่น พอสิ้นปี ต้องจ่ายคืนพร้อมดอกเบี้ย เมื่อไม่มีจะคืน ก็ต้องไปขอยืมจากนายทุน หรือบางคนก็เป็นเจ้าหน้าที่ ธกส. นั้นแหละ ต้องกู้ห้าหมื่นห้าพัน เพราะรวมดอกเบี้ยด้วย ทำเรื่องกู้ ธกส. ใหม่ ซึ่งก็ต้องกู้เพิ่มขึ้นทุกปี ไม่มีทางที่จะจ่ายเงินต้นคืนได้หรอก”

3) การขาดกระบวนการเรียนรู้/การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

- ขาดการรวมกลุ่ม เพื่อร่วมกันคิดช่วยกันทำ ช่วยกันแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน บางแห่งเป็นการตั้งกลุ่มเพื่อรองรับเงินจากภายนอก
- ขาดความรู้ ประสบการณ์ในการบริหารจัดการกลุ่ม/องค์กร ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ตั้งตามการส่งเสริมของหน่วยงาน เมื่อหน่วยงานเลิกสนับสนุนก็บริหารจัดการเองไม่ได้
- ขาดการทำข้อมูล/ค้นหาความรู้ โดยชาวบ้าน ข้อมูลส่วนใหญ่ที่ทำเพราะเป็นความต้องการของหน่วยงานภายนอก ชาวบ้านไม่รู้จะทำแล้วเกิดประโยชน์อะไร ข้อมูลที่ได้ก็ไม่ใช้ข้อเท็จจริง เพราะสั่งกันมาแบบเร่งด่วน เช่น ข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) เป็นข้อมูลแบบนั่ง

เขียนที่ผู้นำกรเอง หรือผู้นำร่วมคิดกับเจ้าหน้าที่รัฐว่าปีนี้ต้องการโครงการอะไร ก็ทำข้อมูลให้เรื่องนั้นตกเกณฑ์ ฯลฯ การที่ชาวบ้านไม่ได้ทำข้อมูล/เห็นข้อมูล ทำให้ไม่ตระหนักที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหา

“ในหมู่บ้าน น้อยคนที่จะพิจารณาเรื่องความยากจนของตนเอง มัวแต่ตั้งใจจะทำมาหาเงิน รัฐส่งเสริมให้ปลูกอะไรก็ปลูกตาม ไม่ได้คิดต่อว่าปลูกแล้วจะขายใคร รวมถึงการขาดความรู้ ประสบการณ์ในการจัดการด้านการตลาด การมีตลาดรองรับ” (คุณประยงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช)

“ความรู้ต่างๆ ไปกระจุกตัวอยู่ที่ห้องเกษตร โดยที่พวกเราเกษตรกรไม่มีส่วนรู้เห็น ไม่มีส่วนในการตัดสินใจ”

- การขาดแผนงานของหมู่บ้าน ที่ผ่านมาจากชาวบ้านปล่อยให้รัฐเป็นผู้กำหนด เป็นผู้วางแผน การผลิตเป็นไปตามกระแสภายนอก ในหมู่บ้านไม่เคยได้กลับมาดูว่าจะทำอย่างไร หมู่บ้านของเราจึงจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น วางแผนพัฒนาของเราได้เอง”

4) สาเหตุจากสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น

- ป่าถูกทำลาย หาดอยู่ หากิน เหมือนเดิมไม่ได้ ทุกอย่างต้องซื้อ
- สภาพแวดล้อมเปลี่ยน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่วมเดือนสี่ ดินเสื่อมโทรม ปลูกอะไรก็ไม่ขึ้น ใช้น้ำปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้น ศัตรูพืชก็เพิ่มขึ้น ไร่นาเสียหาย ภัยธรรมชาติ ฝนแล้ง น้ำท่วม
- สิ่งอำนวยความสะดวกที่เข้าไปในท้องถิ่น เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ถนน ฯลฯ ทำให้ค่าใช้จ่ายในการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก สินค้าฟุ่มเฟือยเพิ่มขึ้น ในขณะที่รายได้ไม่เพิ่มขึ้น
- ทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมลดลง ต่างคนต่างทำมาหากิน เพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น มีเงินพอใช้หนี้ ความเป็นเครือญาติ เพื่อนบ้านลดลง ระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น ลงแขก ฯลฯ หายไป
- การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นน้อยลง รุ่งตามเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ต้นทุนสูง ลูกหลานไม่รู้ว่าจะปฎิบัติอย่างไร ขาดการถ่ายทอด ขาดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน
- การขาดการรวมกลุ่ม ต่างคนต่างทำ ขาดการร่วมกันคิด เพื่อแก้ปัญหาาร่วมกัน ขาดพลังต่อรอง

5) การถูกกระทำจากภายนอก/ระบบกลไกรัฐ/โลกไร้พรมแดน

- สื่อโฆษณากระตุ้นการบริโภค ปัจจุบันโฆษณาทีวีเข้าถึงทุกหมู่บ้าน ทำให้เกิดความต้องการบริโภคสินค้าใหม่ๆ มองว่าสังขางนอกดีกว่า สิ่งของตัวเองมีอยู่ เด็กเปลี่ยนไปกินน้ำอัดลม ไก่เคเอฟซี ขนมขบเคี้ยวต่างๆ เสื้อผ้าสายเดี่ยว รองเท้าส้นตึก เกิดการเลียนแบบเอาอย่างกลัวว่าจะไม่ทันสมัย กลัวลูกมีปมด้อย รายจ่ายพุ่งสูง
- รัฐส่งเสริมการผลิตเพื่อส่งออก/ผลิตเพื่อขาย ส่งเสริมให้ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งต้องซื้อหาทุกอย่างในราคาแพง ราคาผลผลิตตกต่ำไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ไม่มีระบบการประกันราคา

- การให้ข้อมูลเพียงบางส่วน การส่งเสริมที่ผิดๆ ตัดวงจรการพึ่งตนเอง หน่วยงานที่มีหน้าที่ส่งเสริมก็ส่งเสริมให้ปลูกให้เลี้ยง โดยไม่ได้ให้ข้อมูลเรื่องการตลาด ให้ข้อมูลเฉพาะด้านดี เอาเงินเข้าล่อ เมื่อมีการผลิตกันมากๆ ราคาตกต่ำ ก็แก้ปัญหาไม่ได้
- สนับสนุนเงินทุน แต่ไม่สนับสนุนการเรียนรู้ แหล่งทุนจากรัฐมีหลายแหล่งทำให้คนเป็นหนี้หลายทางขึ้น เช่น ธกส. โครงการ กข.คจ. กองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ กู้เพื่อใช้หนี้เก่า/หาแหล่งทุนใหม่

“กู้เงินเหมือนจอบ คนได้จอบแล้วไม่รู้ว่าเอาไปทำอะไรก็เกิดประโยชน์ เงินก็แก้ปัญหาได้จริง” (พ่อเล็ก จังหวัดสกลนคร)

- นโยบายการพัฒนาที่กำหนดจากบนลงล่าง รวมศูนย์ที่ส่วนกลาง ทำให้ชาวบ้านคิดไม่เป็น ต้องพึ่งพาทายนอกโดยตลอด สูญเสียภูมิปัญญาดั้งเดิม “ลืมนกเก่า เมาของใหม่ ทำให้ตัวเราหลง”
- การประกาศเขตอุทยานทับที่ทำกิน ทำให้ชาวบ้านไม่มีที่ทำกิน ใช้ประโยชน์จากป่า ดูแลรักษาป่าเองไม่ได้
- กระแสการค้าเสรี ห้างต่างชาติแข่งขันกันเปิด คนแห่ไปซื้อ ร้านขายของชำในหมู่บ้านอยู่ไม่ได้ “เมื่อมีเงินไปซื้อของโลตัส พอไม่มีเงินมาซื้อซื้อร้านในหมู่บ้าน”
- ระบบการผูกขาดของกลไกการตลาด เกิดการเอารัดเอาเปรียบจากคนที่มีเงินทุนมาก การกำหนดราคาจากส่วนกลาง การกตราคารับซื้อ

1.2.3 แนวทางแก้ไขความจน

ชาวบ้านในชนบทได้นำเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับตนเอง/ครอบครัว ระดับชุมชน และระดับนโยบายรัฐบาล ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ก. ระดับตนเองและครอบครัว

1) ปรับแนวคิดตนเอง ครอบครัว เน้นการพึ่งตนเอง เช่น การพูดคุยให้รู้สถานการณ์ และปัญหาต่างๆ ในครอบครัว เช่น หารายได้ไม่น้อยกว่ารายจ่าย การลดรายจ่ายที่ฟุ่มเฟือย การประหยัดอดออม เพื่อสร้างทุนสำรองสำหรับครอบครัว ฯลฯ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองว่าเรามีคุณค่า

2) การปรับเปลี่ยนวิถีคิดในการผลิตเพื่อหวังความร่ำรวย เป็นการผลิตแบบพออยู่พอกิน เช่น แนวทางเกษตรยั่งยืน การเกษตรผสมผสาน ลดการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เน้นการผลิตเพื่อกินอยู่ในครัวเรือน และที่เหลือจึงขาย ในลักษณะ “เอ็ดอยู่ เอ็ดกิน” ปรับเทคนิควิธีการผลิต เช่น การใช้ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยหมัก หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เพื่อลดต้นทุนการผลิต และรักษาสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลาย เช่น ใช้ปุ๋ยน้ำสะเดาไล่แมลง เปลี้ยในนาข้าว ก็ไม่อันตรายต่อกุ้ง หอย ปู ปลา จะได้เก็บมากินได้ “ถ้าจะไปข้างหน้าให้เหลือวหลังมาบ้างเถอะ ว่าแต่ก่อนเราอยู่กันอย่างไร ถ้าเรารู้อดีตเท่าใด เราจะเข้าไปปัจจุบันเท่านั้น แล้วจะมองอนาคตได้”

3) จัดทำแผนระดับครอบครัว เพื่อเข้าใจตนเอง และมีแนวทางการแก้ปัญหาให้ตนเอง กำหนดวิถีชีวิตใหม่ภายใต้ความเป็นจริงของชีวิต เช่น เริ่มจากการเก็บข้อมูลในครอบครัวของตนเองในเรื่องรายได้และรายจ่าย เพื่อนำมาดูหรือเปรียบเทียบ เดือนที่ผ่านมา หรือปีที่ผ่านๆ มา มีรายจ่ายไหนที่สามารถลดลงได้บ้าง วางเป้าหมายการลดรายจ่ายที่ฟุ่มเฟือย

4) การรู้จักพอ เอาชนะใจตนเองในการละเลิกอบายมุขที่ทำให้ครอบครัวเสียค่าใช้จ่ายโดยไม่จำเป็น เช่น เครื่องดื่มที่โฆษณาว่าบำรุงกำลัง (กระเทียมแดง เอ็ม 150) หวย เหล้า เบียร์ บุหรี่ การพนัน ฯลฯ “แนวทางในการแก้ไขปัญหาคือความจนเริ่มตั้งแต่ครอบครัว ในการเปลี่ยนวิถีการผลิตหรือวิถีคิด คือ ต้องมีวิถีลดรายจ่ายในครัวเรือน โดยเราจะบริโภคอะไรก็ควรจะมีผลผลิตได้ เช่น เรากินไก่ เราก็เลี้ยงไก่เอง เน้นการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้มากกว่าเพื่อขาย ทำเกษตรผสมผสาน หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี ต้องรู้ข้อมูลตนเอง ครอบครัวตนเอง ข้อมูลรายได้ รายจ่าย และฟุ้งตนเองเป็นหลัก”

ข. ระดับชุมชน/หมู่บ้าน

1) รวมตัวกันเป็นกลุ่ม/เครือข่าย องค์กรชุมชน เพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันแก้ปัญหา เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอนุรักษ์ ฯลฯ เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายเพื่อให้สามารถหนุนช่วยกัน ได้กว้างขวางขึ้น ร่วมกันคิดร่วมกันทำ ภายใต้ศักยภาพ และทรัพยากรของชุมชน

2) สร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยการ

> สำรวจข้อมูลชุมชนเพื่อให้เห็นข้อเท็จจริง รู้จักตัวเองมากขึ้น เช่น ในชุมชนมีหนี้สินร่วมกันเท่าไร มีรายจ่ายที่ฟุ่มเฟือยจำนวนเท่าไร เงินไหลออกจากหมู่บ้านเท่าไร ฯลฯ

> การร่วมกันจัดวิเคราะห์ข้อมูล ให้คนในชุมชนเห็นความเชื่อมโยงของปัญหา/สาเหตุ

> วางแผนชุมชน สร้างทางเลือกในการแก้ปัญหา วางเป้าหมายชีวิตของชุมชนร่วมกัน ส่งเสริมแนวคิดการพึ่งตนเอง “ทำเพื่ออยู่ ปลูกเพื่อกิน” การใช้ทุนในชุมชน

> การดำเนินการตามแผน ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน เป็นการใช้ทุน ทรัพยากรภายในชุมชน

> จัดการแลกเปลี่ยนสรุปบทเรียน ร่วมแก้ไขปัญหากที่เกิดขึ้นไปสู่การพัฒนาที่ต่อเนื่อง

3) การจัดการทรัพยากรร่วมกัน จัดกลุ่มดูแลอนุรักษ์การใช้ทรัพยากร ให้เกิดความยั่งยืน เช่น การดูแลรักษาป่า แม่น้ำ ลำคลอง ฯลฯ วางกติกการใช้ทรัพยากรของชุมชน

4) จัดระบบผลิตและตลาดของชุมชน มีการวางแผนของชุมชนเรื่องการตลาด ดูปริมาณการกินการใช้ในชุมชน ผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการศึกษาตลาดข้างนอก เพื่อไม่ผลิตสินค้าที่ล้นตลาด รวมกลุ่มกันซื้อ รวมกลุ่มกันขาย เพื่อจะสามารถต่อรองเรื่องการตลาดได้ เน้นการแปรรูปเพิ่มมูลค่ามากกว่าการขายวัตถุดิบ

“ปัญหาใหญ่ที่พบในชุมชนตลอดเวลา คือ ปัญหาการตลาด ผลผลิตต่างๆ จะต้องไม่ทำตามคนนั้น คนนี้ เราจะต้องทำตามแผนของชุมชนที่ทำข้อมูลไว้ว่าเราต้องกินต้องใช้อะไรบ้าง เราก็ผลิตให้ตรงกับความต้องการ เป็นผู้กำหนดตลาดด้วยตนเอง เกิดเงินหมุนเวียนอยู่ในชุมชน”

5) จัดระบบสวัสดิการชุมชน องค์กรชุมชนที่มีการออกมทรัพย์ มีกองทุนต่างๆ ในชุมชน สามารถจัดสวัสดิการสำหรับสมาชิกในชุมชนได้เอง คนในชุมชนย่อมรู้ดี ใครยากจน เดือดร้อน จะเป็นที่ต้องได้รับความช่วยเหลือเป็นการจัดสวัสดิการที่ผู้รับประโยชน์ร่วมสมทบ ร่วมกันทำมากกว่าการจัดแบบให้เปล่าทั้งหมด

6) รวบรวมข้อมูล จัดทำข้อเสนอต่อนโยบายรัฐ องค์กรชุมชนร่วมกันเสนอนโยบายต่อรัฐ ให้กระจายอำนาจให้ชุมชนเป็นผู้จัดการในเรื่องต่างๆ เช่น การดูแลรักษาป่า ฯลฯ ให้รัฐสนับสนุนงบประมาณตามแผนของชุมชน การแก้ไขกฎหมายที่เป็นอุปสรรคต่อการเปิดโอกาสให้ชุมชนเป็นผู้จัดการ หรือกฎหมายที่เป็นอุปสรรคต่อกิจการของชุมชน เช่น พ.ร.บ. ป่าชุมชน เหล้าพื้นบ้าน ฯลฯ

ค. ระดับนโยบายรัฐบาล

1) รัฐปรับบทบาทจากผู้ดำเนินการเป็นผู้สนับสนุน/เอื้ออำนวย

- ให้องค์กรของรัฐเข้าไปเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องของชุมชน และระหว่างเครือข่าย
- สนับสนุนการรวบรวมข้อมูลชุมชน โดยชุมชนท้องถิ่น ส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น
- ปรับระบบการศึกษาให้เอื้อต่อการเข้าใจตนเองและชุมชน หักคนเรียนรู้เรื่องชุมชนท้องถิ่น สามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงได้
- การสนับสนุนงบประมาณสู่ชุมชนโดยตรง ตามแผนของชุมชน
- “ชุมชนจะต้องเป็นผู้กำหนดวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน”

2) การแก้ไขกฎหมายที่ไม่เอื้อต่อชุมชนและสนับสนุนกฎหมายที่ส่งเสริมชุมชน

- กฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชุมชน เช่น พ.ร.บ. ป่าชุมชน ฯลฯ แก้กฎหมายที่ระเมิดสิทธิชุมชน
- สนับสนุน พ.ร.บ. วิสาหกิจชุมชน พ.ร.บ. สุราภูมิปัญญา (การผลิตเหล้าพื้นบ้าน) ยกเลิกการผูกขาดในการผลิตเหล้า
- กฎหมายเกี่ยวกับการกระจายทรัพยากรที่เป็นธรรม เช่น การจำกัดการถือครองที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดินที่ปล่อยให้รกร้างว่างเปล่า ฯลฯ

3) สนับสนุนข้อมูล ความรู้ด้านวิชาการ ที่จะสามารถนำไปใช้ได้จริง โดยข้อมูลทุกด้านของชุมชนจะต้องมีการเปิดเผยและกลับไปสู่ชุมชน มีข้อมูลเกี่ยวกับประเภทคนจน เกษตรกร ทะเบียนอาชีพ สนับสนุนให้ชุมชนจัดทำข้อมูล และใช้ประโยชน์จากข้อมูลของตัวเอง

1.3 การสังเคราะห์: นิยาม สาเหตุ และการแก้ไขปัญหาความยากจน

หลังการนำเสนอประเด็นที่เกี่ยวกับปัญหาความยากจนของภาคเมืองและภาคชนบท ครบทั้งสามประเด็นแล้ว ได้มีการสังเคราะห์ร่วมกันของภาคเมืองและภาคชนบทในประเด็นสำคัญ 3 ประเด็น คือ นิยามความยากจน สาเหตุความยากจน และการแก้ไขปัญหาความยากจน สรุปได้ดังนี้

1.3.1 อย่างไรที่เรียกว่า “จน”

เกณฑ์การวัดความ “จน”

- ใช้การมีปัจจัยสี่ ควบคู่กับรายได้
- แต่ละท้องถิ่นมีเกณฑ์การวัดแตกต่างกัน
- ความรู้สึกของคนว่า “จน” หรือไม่

โดยลักษณะของคนจน สรุปได้ ดังนี้คือ

- ขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร แหล่งทุน บริการของรัฐ
- ขาดแคลนปัจจัย 4 ไม่มีความมั่นคงในชีวิต
- การทำมาหากินดินร่นเอาตัวรอด ขาดเงินทุน ขาดเครื่องมือ ลักษณะอาชีพเสี่ยงภัย
- รายได้ไม่พอ มีหนี้สินล้นพ้นตัว กู้เพิ่มขึ้น จ่ายคืนได้เฉพาะดอกเบี้ย
- มีความเจ็บป่วยช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ไม่มีคำรักษาพยาบาล
- ดูแลจัดการกับปัญหาครอบครัวไม่ได้ ครอบครัวแยกกันอยู่
- ลูกหลานไม่มีอนาคต ไม่ได้เรียนหนังสือ ต้องทำงานเลี้ยงตัวเอง เสี่ยงต่อการติดยา
- ขาดวิถีคิดการเรียนรู้ในครอบครัวไม่มีการพัฒนาตนเอง
- มีปมด้อย ขาดความเชื่อมั่น ซ่อนเร้นความจริง/ไม่ยอมรับความจริง
- อยากมี อยากได้ เสี่ยงโชค
- ไม่เท่าทันสถานการณ์ ถูกครอบงำทางความคิด
- ขาดความมั่นใจในวิถีชีวิตเดิมของชุมชน

1.3.2 ทำไมถึง “จน”

- จนแต่กำเนิด ปู่ย่าตายาย ยากจน
- จนเพราะถูกกระทำจากปัจจัยต่างๆ เช่น นโยบายรัฐ กฎหมายไม่เอื้อ สื่อ กระแสโลกาภิวัตน์ สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ฯลฯ
- แสวงหาความจน ลงทุนเพื่อหวังร่ำรวย ไม่คิดให้รอบคอบ ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเกินตัว

1.3.3 สาเหตุของความยากจน/คนจน

1.3.3.1 ระบบและสภาพแวดล้อม

- 1) นโยบายพัฒนาประเทศผิดพลาด
 - เน้นการเติบโตด้านรายได้/วัตถุ/การบริโภค
 - ระบบผูกขาดตัดตอน มือใครยาวสาวได้สาวเอา
 - เทคโนโลยีทำลายทุนเดิมของสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย
- 2) กฎหมายไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา
- 3) การกระจายทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม/ทั่วถึง
- 4) การส่งเสริมภาครัฐไม่ชัดเจน ปล่อยให้เป็นไปตามกลไกตลาด
- 5) ประชาชนไม่มีส่วนร่วมตัดสินใจการพัฒนา ขาดความรู้ – ข้อมูล
- 6) ภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง
- 7) ถูกเอาเปรียบจากระบบผูกขาด ภายใต้นโยบายการค้าเสรี
- 8) ขาดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคม ทุนทางสังคมลดลง

1.3.3.2 ตัวคนจนเอง

- 1) อยากรวย อยากรู้ ได้ เอาอย่าง ตามกระแสบริโภคนิยม
- 2) ขาดการเรียนรู้เข้าใจตนเอง ขาดการวิเคราะห์ทบทวนตนเอง
- 3) ขาดความรู้ในการบริหารจัดการ
- 4) ขาดความมั่นใจ รู้สึกมีปมด้อย
- 5) ไม่พัฒนาตนเอง ติดอบายมุข
- 6) ระบบการผลิตยังทำ ยิ่งขาดทุน ไม่สามารถฟื้นตัวจักรความจนได้
- 7) ชุมชนไม่มีการเรียนรู้ ตระหนักในคุณค่า/ทางออกของตนเอง

1.3.4 แนวทางการแก้ “จน”

1.3.4.1 ระดับตนเองและครอบครัว

- เปลี่ยนวิธีคิดให้เป็นไปในทางพึ่งตนเองและมีความพอเพียง เข้าใจข้อเท็จจริงของสังคมและเอาชนะตนเองให้ได้
- เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ต้องวางแผนและเรียนรู้ปัญหา
- สร้างทางออกโดยใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น
- เปลี่ยนวิธีคิดการผลิต ลดการพึ่งพา รักษาธรรมชาติ
- วางแผนวิถีชีวิตและการผลิตของครอบครัว

1.3.4.2 ระดับชุมชน

- เปลี่ยนวิธีคิดมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- รวมตัวเป็นกลุ่มต่างๆ เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย
- สร้างทุนให้ชุมชน ระดมทุนจากภายในชุมชน ในทุกๆ ด้าน เช่น เงินออม ความร่วมมือกัน ฯลฯ
- สร้างระบบการจัดการโดยองค์กรชุมชน
- สร้างกระบวนการเรียนรู้
- ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต
- จัดการทรัพยากรบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น
- สร้างระบบสวัสดิการชุมชน
- รวมเครือข่าย สร้างพลังจัดทำข้อเสนอต่อภาครัฐ

1.3.4.3 ระดับองค์กร/หน่วยงานท้องถิ่น

- เปลี่ยนวิธีคิดโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- สนับสนุนงานและแผนขององค์กรชุมชนและเครือข่าย
- ร่วมสร้างและสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

1.3.4.4 ระดับภาครัฐ (เชิงโครงสร้างและนโยบาย)

- การปรับเปลี่ยนวิถีการทำงานร่วมกับชุมชน เป็นที่เล็งสนับสนุนชุมชนทำงาน พัฒนาค้นพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การจัดให้มีและแก้กฎหมายให้เอื้อต่อการพัฒนาคนจน
- จัดการกระจายทรัพยากรให้เป็นธรรม
- สนับสนุนการจัดกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน และการนำแผนชุมชนสู่การปฏิบัติและเชื่อมโยงสู่ระดับประเทศ
- จัดทำข้อมูลและสร้างระบบข้อมูลของชุมชน
- ไม่ทำงานแทรกแซงชุมชน/ท้องถิ่น

2. วิธีการวัดความยากจนในทางวิชาการและวิธีการวัดความยากจนของชาวบ้านในชุมชนเมือง

2.1 การวัดความยากจนในทางวิชาการ

ในทางวิชาการมีเครื่องมือสำหรับวัดความยากจน คือ เส้นความยากจน ซึ่งมีที่มาจากความต้องการขั้นต่ำหรือความจำเป็นพื้นฐานในเรื่องปัจจัยสี่ แล้วนำมาคำนวณเป็นตัวเลขจำนวนเงินขั้นต่ำที่คนจะดำรงชีวิตอยู่ได้ตามด้านสาธารณสุขที่มองว่าร่างกายต้องการอาหารปริมาณเพียงใด เพื่อมีเรี่ยวแรงในการทำงาน เรียนหนังสือ หรือทำกิจกรรมอย่างอื่น ที่สามารถดำรงชีวิตตามปกติได้

โดยแยกว่าเด็กผู้หญิงจะไปเรียนหนังสือต้องได้รับพลังงานเท่าไร แล้วต้องบริโภคอาหารเพียงใดจึงเพียงพอ หรือชาวนาผู้ชายต้องไปนาทำงานในนาต้องได้รับพลังงานเท่าไร แล้วจึงคิดว่าชาวนาคนนั้นต้องรับประทานอาหารมากเพียงใดจึงจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งในแต่ละประเทศ แต่ละวัย แต่ละภาค แต่ละอาชีพ จะมีความต่างกันในด้านพลังงานที่ต้องการต่อวัน อาหารที่รับประทานก็มีความต่างกัน เช่น คนภาคเหนือ ภาคอีสาน บริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก รวมถึง ผัก ปลา จำนวนเท่าไร จึงได้พลังงานตามที่กำหนด จากนั้นก็จะนำอาหารที่รับประทานมาคิดราคาตามการสำรวจของกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งราคาสินค้าแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกัน เมื่อได้ข้อมูลทั้งหมดแล้วก็ทำการแปลงปริมาณ หรือตะกร้าอาหารออกเป็นแคลอรี แล้วนำมาคำนวณเป็นตัวเงิน ก็จะได้ราคาอาหารต่อคน/วัน ของแต่ละวัย แต่ละอาชีพ แต่ละภูมิภาค

นอกจากความต้องการบริโภคอาหารเพื่อดำรงชีวิตแล้ว จะมีด้านอื่นคือ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ที่จะมีการคำนวณเป็นค่าใช้จ่ายรวมกับอาหารว่าเป็นเท่าไรของแต่ละคน แต่ละพื้นที่ ทั้งภาคชนบท และภาคเมืองซึ่งก็คือตัวเลขจำนวนเงิน ที่แต่ละคนจะอยู่ได้หรือเส้นความยากจน หากจะวัดว่าใครยากจนก็ดูจากรายได้ที่เขาได้รับว่าพอหรือมากกว่าเส้นความยากจนหรือไม่ ซึ่งเป็นการดูขั้นต่ำ นอกจากนี้ยังเป็นตัวเลขเฉลี่ยของคนทั้งประเทศ 62 ล้านคนทั้งในเมืองและชนบท ซึ่งในความจริงคนแก่ คนหนุ่มสาวและเด็กไม่เท่ากัน แต่ที่ต้องจัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบกว้างๆ ในการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการแก้ไขปัญหา และเป็นการวัดโดยภาพรวมระดับประเทศ ซึ่งปัจจุบันการคำนวณค่าใช้จ่ายสำหรับปัจจัยขั้นต่ำเฉลี่ยอยู่ที่ 990 บาท/คน/เดือน

2.2 ประสบการณ์การจัดทำข้อมูลมาตรฐานการครองชีพขั้นต่ำของคนจนในเมือง

ประสบการณ์ที่เคยทำข้อมูลนี้ในชุมชนเมืองก็คล้ายกับเส้นวัดความยากจน เป็นการทำความเข้าใจว่ามาตรฐานต่ำสุดที่คนจนในเมืองจะอยู่ได้จะต้องมีค่าใช้จ่ายเท่าไร ผู้ที่จะรู้ข้อมูลนี้ดีที่สุดคือ แม่บ้าน ซึ่งรับผิดชอบการกินอยู่ใช้จ่ายภายในบ้าน โดยเคยทำข้อมูลครั้งแรกเมื่อปี 2534 ชักชวนแม่บ้านมาคุยร่วมกันว่า คนจนสุดกินอะไรบ้างในแต่ละมื้อ ยกตัวอย่างรายการอาหารแล้วดูว่าตามรายการต้องซื้ออะไรบ้าง เป็นเงินเท่าไร ค่าอาหารแต่ละมื้อ ค่าอาหารนอกบ้านของผู้หญิงผู้ชายจะไม่เท่ากัน นอกจากค่าอาหารก็จะมีค่าเดินทางไปทำงาน ค่าขนม เด็กไปโรงเรียน ค่าใช้จ่ายของชุมชนที่อยู่กลางเมืองกับชานเมืองก็แตกต่างกัน ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการอยู่อาศัย ค่าเช่า ค่าไฟ ค่ารักษาพยาบาล ซึ่งหลังจากรวมค่าใช้จ่ายที่ได้จากการระดมความคิดเห็นแล้วให้แต่ละคนกลับไปสำรวจข้อมูลในชุมชน ตัวเลขที่ได้จะมีความแตกต่างกัน เช่น บางคนค่าอาหารต่ำมาก สอบถามดูทราบว่ายาคัยอาหารบางมื้อจากวัด บางรายก็รับประทานอาหารที่ทำงาน ซึ่งตัวเลขค่าใช้จ่ายขั้นต่ำที่สำรวจในปี 2534 ประมาณ 5,000 กว่าบาท และเมื่อทำสำรวจอีกครั้งในปี 2538 ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยขั้นต่ำที่จะสามารถอยู่ได้มีค่าประมาณ 6,000 กว่าบาท

3. วิธีการวัดและจัดทำข้อมูลความยากจนโดยชาวบ้าน

ภายหลังจากการได้รับฟังวิธีการวัดความยากจนโดยใช้ “เส้นความยากจน” ที่ทางการและนักวิชาการใช้ในการวัดความยากจนเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ชาวบ้านได้ร่วมกันคิดและกำหนดวิธีการวัดความยากจนเพื่อใช้ในการวัดความยากจนในพื้นที่ของตนเอง ในการคิดวิธีการวัดความยากจนชาวบ้านได้ตั้งประเด็นว่าจะวัดความยากจนเพื่อ

อะไร จะใช้อะไรเป็นตัววัด และจะอย่างไรในการนำวิธีที่คิดไว้ไปวัดความยากจนในพื้นที่ รายละเอียดของประเด็นเหล่านี้สรุปได้ดังนี้

3.1 วัดความยากจนเพื่ออะไร

- 1) เพื่อให้รู้ในหมู่บ้าน/ชุมชน ใครเป็นคนจน มีเท่าไร
- 2) เพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการแก้ไขปัญหา
- 3) เพื่อกระตุ้นให้คนในหมู่บ้าน/ชุมชนเห็นข้อมูล เกิดความสำนึกที่จะแก้ปัญหา
- 4) เพื่อดูว่าการแก้ปัญหาที่ผ่านมาสำเร็จมากน้อยแค่ไหน เข้าถึงคนจนหรือไม่
- 5) เพื่อเปรียบเทียบระหว่างเมืองและชนบท เกิดการเชื่อมโยงในการแก้ปัญหาร่วมกัน

3.2 จะใช้อะไรเป็นตัววัด

- 1) บัณฑิต 4 ประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย/ที่ทำกิน ยารักษาโรค
- 2) งานที่ทำ/ลักษณะอาชีพ
- 3) รายได้ ค่าใช้จ่าย (รายจ่ายที่จำเป็น/รายจ่ายที่เกิดความจำเป็น)
- 4) ทรัพย์สิน/เงินออม หนี้สิน/ความสามารถในการลดหนี้
- 5) การได้รับบริการจากรัฐ การเข้าถึงแหล่งทุน/ทรัพยากร

3.3 จะทำอย่างไร

- 1) เปิดเวทีชุมชน ให้ร่วมกันระดมความเห็นเรื่องนี้
- 2) จัดเก็บข้อมูลรายครอบครัว
- 3) หมู่บ้านที่ทำแผนชุมชน สามารถใช้ข้อมูลเดิมได้บางส่วน และนำเรื่องนี้ไปเพิ่ม
- 4) ขั้นตอนการทำ
 - หากกลุ่มแกนในหมู่บ้าน/ชุมชนที่จะทำ ทำความเข้าใจร่วมกัน ทหารือเรื่องแนวทางการทำ เกณฑ์การวัด
 - เปิดเวที พูดคุยแลกเปลี่ยนระดับหมู่บ้าน/ชุมชน (จัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันว่าที่ผ่านมาเป็นอย่างไร ปัจจุบันเป็นอย่างไร จะหาทางออกร่วมกันอย่างไร)
 - วางวิชาการ/ดูประเด็นที่จะทำข้อมูล จัดทำแบบสำรวจ
 - จัดเก็บข้อมูล
 - จัดเวทีสรุปข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน
 - วางแผนการแก้ไขปัญหา

4. การวางแผนการจัดทำข้อมูลสถานการณ์ความยากจนและทางเลือกในพื้นที่

หลังจากชาวบ้านได้ร่วมกันคิดและกำหนดวิธีการวัดความยากจนแล้ว ตัวแทน/ผู้นำชุมชนทั้งเมืองและชนบทได้เสนอจะกลับไปดำเนินการวัดและจัดทำข้อมูลความยากจนและการวางแผนการทำข้อมูลสถานการณ์ความยากจนและทางเลือกในการแก้ปัญหาในพื้นที่ของตนเอง ผลการศึกษาการวัดความยากจนในแต่ละพื้นที่จะแสดงในส่วนที่ 2 และ ส่วนที่ 3 ของรายงานการศึกษานี้ ชุมชนหมู่บ้านที่จะทำการวัดความยากจนโดยวิธีที่ชาวบ้านคิดร่วมกันมีดังต่อไปนี้

4.1 ชุมชนภาคเมือง 8 ชุมชน

1)	ชุมชนริมทางรถไฟ	กรุงเทพมหานคร
2)	ชุมชนหลังหมู่บ้านทิมเรืองเวช	กรุงเทพมหานคร
3)	ชุมชนครุมิตร	อุบลราชธานี
4)	ชุมชนท่าวังแดง	อุบลราชธานี
5)	ชุมชนลับแล	อุบลราชธานี
6)	ชุมชนหนองสระ	อุบลราชธานี
7)	ชุมชนเมือง	เชียงใหม่
8)	ชุมชนบ้านท่าศรีธรรม	ยโสธร

4.2 หมู่บ้านภาคชนบท

- 1) หมู่บ้านแม่ทา จ.เชียงใหม่
- 2) หมู่ 7 และหมู่ 9 ต.คือเวียง อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา
- 3) หมู่ 8 ต.เกาะจันทร์ อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช (กลุ่มอาชีพไม้ผล)
- 4) หมู่ 2 ต.รามแก้ว อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช (กลุ่มอาชีพทำนา)
- 5) หมู่ 9 ต.เสาเกา อ.สิชล จ.นครศรีธรรมราช (กลุ่มอาชีพประมงชายฝั่ง)
- 6) หมู่ 9 ต.ทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช (กลุ่มทำสวนยางพารา)
- 7) หมู่บ้านเขาดิน (หมู่ 2 และหมู่ 9) ต.วังน้ำลึก อ.ไพศาลี จ.นครสวรรค์
- 8) หมู่บ้านบางใหญ่ ต.ตะคำ และ ต.วัดดาว อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
- 9) หมู่บ้านโคกสมบูรณ ต.คำพยุ่ง อ.โพธิ์ชัย จ.ร้อยเอ็ด

รายชื่อผู้เข้าร่วม

1. คุณโกเมศร์ ทองบุญชู จังหวัดนครศรีธรรมราช
2. คุณวิจิต โมสิกานนท์ จังหวัดนครศรีธรรมราช
3. คุณอดุลย์ ยกคำจู้ เครือข่ายแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่
4. คุณทวีศิลป์ ศรีเรือง เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่
5. คุณธีรดา นามไห นักวิชาการอิสระ เครือข่าย NGO ภาคอีสาน
6. คุณสายไหม ไชยศิริพันธ์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
7. ป้าร้อย สีหาพงษ์ ชุมชนริมทางรถไฟ กรุงเทพมหานคร
8. คุณโจน จันโต กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติศรสา
9. แม่สะอิ่ง ไถวสินธุ์ สัมัชชาชาวนาข้าวไร่ภาคอีสาน จังหวัดร้อยเอ็ด
10. คุณพิกุล ครองยุทธ ประชคมจังหวัดยโสธร
11. คุณจันทา วงจันทร์เรือง จังหวัดร้อยเอ็ด
12. คุณมาลี แก่นสน ชุมชนหลังหมู่บ้านทิมเรืองเวช กรุงเทพมหานคร
13. คุณสำเนียง พวงแก้ว ชุมชนหลังหมู่บ้านทิมเรืองเวช กรุงเทพมหานคร
14. คุณชนวรรณ พวงผกา เครือข่ายชุมชนเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
15. คุณรวงทอง จันดา มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย จังหวัดอุบลราชธานี
16. คุณสมร ทองมา เครือข่ายชุมชนเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
17. คุณเศกสันต์ เงินงาม สมาคมพัฒนาเกษตรและสิ่งแวดล้อม จังหวัดนครสวรรค์
18. คุณบุญยง อินทร์ประสิทธิ์ สมาคมพัฒนาเกษตรและสิ่งแวดล้อม จังหวัดนครสวรรค์
19. คุณบุญเสริม อาบสุวรรณ สมาคมพัฒนาเกษตรและสิ่งแวดล้อม จังหวัดนครสวรรค์
20. คุณถนอม ช่วยงาน สมาคมพัฒนาเกษตรและสิ่งแวดล้อม จังหวัดนครสวรรค์
21. คุณแสงหล้า อินภิบาล เครือข่ายธนาคารหมู่บ้าน จังหวัดพะเยา
22. คุณจำปี จันทรมล เครือข่ายธนาคารหมู่บ้าน จังหวัดพะเยา
23. คุณเสมียน หงษ์โต ชมรมชาวนา จังหวัดสุพรรณบุรี
24. พ่อเล็ก กุตวงศ์แก้ว เครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร
25. คุณปรีชา อนุมาตริ ชมรมชาวนา จังหวัดสุพรรณบุรี
26. คุณประยงค์ รณรงค์ ศูนย์ประสานงานพัฒนาชุมชนไม้เรียง จ.นครศรีธรรมราช
27. คุณพรรณทิพย์ เพชรมาก สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
28. คุณสมพล เมืองเฉลิม สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
29. คุณดาวเรือง เศรษฐโสภณพงษ์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
30. คุณอัญชลี กิ่งทาเวช สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
31. คุณไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
32. คุณสิน สีสวน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

33. คุณประเสริฐ แแรงกล้า	สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
34. คุณนิพนธ์ พัวพงศกร	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
35. คุณฉลองภพ สุตังกรกาญจน์	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
36. คุณวิโรจน์ ณ ระนอง	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
37. คุณจิราภรณ์ แผลงประพันธ์	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
38. คุณสุวรรณา ดุลยวสินพงศ์	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
39. คุณสมเกียรติ เรืองจันทร์	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
40. คุณมาเรียม กรีมี่	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย
41. ดร.เมธี ครองแก้ว	นักวิชาการ
42. อ.ศิริรัตน์ ธานีรัตนานนท์	นักวิชาการ

ส่วนที่ 2

การสังเคราะห์ภาพรวมกระบวนการจัดทำข้อมูลโดยชาวบ้าน และสาระสำคัญจากกรณีศึกษาสถานการณ์และทางเลือก ในการแก้ปัญหาความยากจน*

หลังจากการสัมมนา “ยุทธศาสตร์การลดปัญหาความยากจน ; จากมุมมองและการคิดร่วมกันของชาวบ้าน” ครั้งที่ 1 ระหว่างวันที่ 2-4 กันยายน 2544 ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้มีการวางแผนที่จะกลับไปจัดทำข้อมูลสถานการณ์และทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ โดยมีทีมที่ไปดำเนินการ 11 ทีม จัดทำข้อมูลในพื้นที่ชนบท 12 หมู่บ้าน ใน 6 จังหวัด และพื้นที่ชุมชนเมือง 6 ชุมชน ใน 4 เมือง โดยใช้เวลาประมาณ 1 เดือน

ในการสัมมนาครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 4-5 ตุลาคม 2544 ผู้เข้าร่วมสัมมนาครั้งที่ 1 และทีมงานที่จัดทำข้อมูลในหมู่บ้าน/ชุมชนบางส่วนได้มานำเสนอ แลกเปลี่ยนกระบวนการทำงานในแต่ละพื้นที่ วิธีการ เครื่องมือที่ใช้ ผลที่ได้จากการจัดเวทีและการสำรวจข้อมูลในพื้นที่ ทางเลือกในการแก้ปัญหาความยากจน และสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการทำงานครั้งนี้ รวมทั้งแผนงานที่จะดำเนินการต่อไปในพื้นที่

หลังจากนั้นแต่ละทีมได้ไปทำงานต่อ โดยบางทีมไปสำรวจข้อมูลเพิ่มเติมให้ครบถ้วนขึ้น การสรุปข้อมูลการจัดเวทีนำเสนอในหมู่บ้าน และการจัดทำรายงานสรุป ซึ่งค่อนข้างจะมีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละพื้นที่ จากนั้น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนจึงได้นำมาสังเคราะห์ภาพรวมกระบวนการทำงานและสาระสำคัญจากกรณีศึกษา ซึ่งใช้ข้อมูลทั้งจากส่วนที่ทีมงานนำเสนอในการสัมมนาครั้งที่ 2 และรายงานกรณีศึกษา (เนื่องจากมีข้อจำกัดของช่วงเวลา กรณีศึกษาที่นำมาสังเคราะห์ภาพรวมจึงไม่ครบทั้งหมด)

กระบวนการจัดทำข้อมูลสถานการณ์และทางเลือกในการแก้ปัญหาความยากจน

หลังจากการสัมมนาครั้งที่ 1 ที่ได้ร่วมกันระดมความคิดในประเด็นอย่างไรที่เรียกว่าจน ทำไม่ถึงจน จะแก้จนกันอย่างไร หรือวิธีการวัดและจัดทำข้อมูลความยากจนโดยชาวบ้าน ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้กลับไปทำข้อมูลสถานการณ์ความยากจนและทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ โดยมีทีมที่ไปดำเนินการ 11 ทีม จัดทำข้อมูลในพื้นที่ชนบท 12 หมู่บ้าน ใน 6 จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดพะเยา จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดนครศรีธรรมราช และพื้นที่ชุมชนเมือง 6 ชุมชน ใน 4 เมือง คือ เมืองเชียงใหม่ กรุงเทพมหานคร เมืองอุบลราชธานี และเมืองยโสธร โดยมีวิธีการ ขั้นตอนการทำงาน และทีมงานที่แตกต่างหลากหลาย สรุปภาพรวมได้ดังนี้

* เรียบเรียง โดย พรรณทิพย์ เพชรมาก หัวหน้าหน่วยสนับสนุนการวิจัยเพื่อการพัฒนา สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

1. ทีมทำงานและการประสานพื้นที่ แต่ละพื้นที่จะมีทีมงานที่หลากหลาย ได้แก่

- นครศรีธรรมราช ทีมงานที่เคยทำแผนชุมชน และประสานทีมงานเพิ่มหมู่บ้านละ 5 คน
- ร้อยเอ็ด ทีมงานผสมจากชาวบ้าน นักวิชาการ NGO ท้องถิ่น ได้มีการประสานจัดเวทีร่วมกับผู้นำชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่หน่วยงาน
- นครสวรรค์ ทีมงานชาวบ้านที่เข้าร่วมสัมมนา หากทีมเพิ่มเติมจากตัวแทนหมู่บ้านประมาณ 10 คน
- ยโสธร ทีมงานจากประชาคมยโสธร ประสานผู้นำในชุมชนเพิ่ม
- สุพรรณบุรี ทีมงานจากผู้นำที่เข้าร่วมสัมมนาไปเลือกหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. อสม. โดยเจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนไปช่วยจัดเวทีสรุปข้อมูล
- เชียงใหม่ พื้นที่ชนบท ทีมเยาวชน ซึ่งเคยทำงานวิจัยในหมู่บ้านร่วมกันทำ
- เชียงใหม่ พื้นที่เมือง NGO กลุ่มเพื่อนร่วมงานร่วมกับผู้นำชุมชน
- พะเยา แกนนำที่เข้าร่วมสัมมนา ได้ประสานพ่อหลวง ที่ปรึกษา เจ้าหน้าที่หน่วยงาน เช่น ฐ.ก.ส. สาธารณสุข ฯลฯ
- อุบลราชธานี ผู้นำชุมชนและ NGO (มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย) หากทีมจากชาวบ้านในชุมชนเพิ่มเติม
- กรุงเทพฯ ผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมสัมมนา ประสานทีมในชุมชนเพิ่ม เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนช่วยจัดเวทีสรุปข้อมูล

2. การจัดเวทีทำความเข้าใจ/วางแผนการทำงานในพื้นที่

- นครศรีธรรมราช ทำความเข้าใจเป้าหมายการเก็บข้อมูลที่ชาวบ้านจะให้เห็น ได้ใช้ประโยชน์ในการวางแผนชุมชน กำหนดแนวทางพัฒนาโดยชาวบ้าน
- ร้อยเอ็ด ชักชวนให้ร่วมวิเคราะห์เครื่องมือในการเก็บข้อมูลของรัฐ เช่น จปฐ. กชช. 2 ค. ให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญที่จะมีข้อมูลของตนเอง
- นครสวรรค์ ทำความเข้าใจเรื่องทำข้อมูลไว้ใช้เอง จะได้รับจกตัวเอง
- ยโสธร เปิดเวทีทำความเข้าใจ ช่วงแรกคนเข้าร่วมน้อย เนื่องจากน้ำท่วม
- สุพรรณบุรี จัดเวทีแกนนำหมู่บ้าน ร่วมวิเคราะห์สถานการณ์หมู่บ้าน การทำมาหากิน นำไปสู่การสำรวจข้อมูลครัวเรือน
- เชียงใหม่ พื้นที่ชนบท เปิดเวทีพูดคุยที่มา/ความสำคัญของการทำข้อมูลและประชุมผู้นำ เพื่อทำความเข้าใจกับชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง
- พะเยา จัดเวทีรวมทั้งหมู่บ้าน ร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์จากอดีตถึงปัจจุบัน ร่วมกันคิดแนวทางที่จะแก้ปัญหา
- อุบลราชธานี ทำความเข้าใจกับชาวบ้านในการร่วมกันทำข้อมูลด้วยตัวเอง เพื่อนำไปใช้ในการทำงานของชุมชนและเสนอการแก้ปัญหาในระดับนโยบาย
- กรุงเทพฯ จัดเวทีแกนนำพูดคุยเรื่องชุมชน/ปัญหา ทำความเข้าใจแบบสำรวจ การทำข้อมูลโดยชุมชน

3. การสำรวจข้อมูลครัวเรือน

- นครศรีธรรมราช, พะเยา ปรับจากแบบสำรวจที่ใช้ทำแผนชุมชน สำรวจทั้งหมู่บ้าน
- ร้อยเอ็ด จัดทำแบบสำรวจ สำรวจ 30 % ของครัวเรือนยากจน
- นครสวรรค์ ปรับแบบสำรวจจากแบบที่ทำแผนชุมชน เพิ่มรายละเอียดมากขึ้น
- สุพรรณบุรี, เชียงใหม่, ใช้แบบสำรวจกลางที่สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนร่างตามเกณฑ์การวัด
กรุงเทพมหานคร, ยโสธร ความยากจนที่เคยเสนอร่วมกันในการสัมมนาครั้งแรก
- อุบลราชธานี หารือร่วมกับชุมชนในการจัดทำแบบสำรวจ

4. การสรุปวิเคราะห์ข้อมูล มีทั้งที่ร่วมกันสรุปในเวทีทั้งหมด ร่วมกันสรุปในเวทีประชุมบางส่วน มีทีมงานสรุปแล้วมานำเสนอข้อมูลในเวที

ภาพในอดีต การเปลี่ยนแปลง และสถานการณ์ปัจจุบันของหมู่บ้าน/ชุมชนเมือง

ภาพอดีตของหมู่บ้านชนบท

แม้ว่าจุดที่ตั้งของหมู่บ้านชนบทที่เป็นพื้นที่ศึกษาทั้ง 12 หมู่บ้านจะกระจายอยู่ใน 6 จังหวัด และทั้งสี่ภาค แต่ภาพในอดีตของหมู่บ้านเหล่านี้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันหลายอย่าง การเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนของหมู่บ้านก็เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ภาพในอดีตก่อนหน้าี่ประมาณ 40 – 50 ปี แต่ละหมู่บ้านล้วนแล้วแต่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากร ทั้งป่าไม้ แม่น้ำลำคลอง สามารถหาของกิน เก็บผักนาชนิด เก็บเห็ดจากป่า จับปลา สัตว์น้ำ จากแม่น้ำลำคลองเป็นอาหาร โดยไม่ต้องซื้อหาพึ่งพาจากภายนอก ในลักษณะ “หาอยู่หากิน” การใช้ชีวิตกลมกลืน พึ่งพาธรรมชาติ ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ล้วนสะท้อนถึงความเคารพธรรมชาติ ปูย่าตายาย การเลี้ยงผีขุนน้ำของบ้านห้วยทราย เชียงใหม่ ที่แสดงความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่า การแสดงการสักการะต่อผืนป่าและผีขุนน้ำที่ให้น้ำแก่ชุมชน การเลี้ยงผีฝ่ายของบ้านปาง พะเยา เพื่อทดแทนคุณที่ให้น้ำทำนา ทำไร่ การทำขวัญข้าวของชาวนา สุพรรณบุรี นครศรีธรรมราช แสดงความเคารพแม่โพสพที่ให้น้ำข้าวอุดมสมบูรณ์

ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน เป็นเครือญาติ รู้จักกันใกล้ชิด ปูย่าตายาย ย้ายมาจากที่อื่น แล้วมาตั้งถิ่นฐานด้วยกัน บ้านแม่ทา เชียงใหม่ บรรพบุรุษอพยพหนีสงครามไทย – พม่า และชนเผ่าต่างๆ ย้ายเข้ามาอยู่กว่า 200 ปี บ้านปาง พะเยา ย้ายจากเวียงละกอน (ลำปาง) บ้านเขาดิน นครสวรรค์ ย้ายมาจากโคราชและร้อยเอ็ดเกือบทั้งหมู่บ้าน ตั้งแต่ปี 2494 บ้านโคกใหญ่ ร้อยเอ็ด ชาวบ้านย้ายมาจากบ้านคำผอง ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้เคียงกันตั้งแต่ปี 2485 ในหมู่บ้านมีวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของชุมชน เช่น การเลี้ยงผีฝ่าย ผีขุนน้ำ ผีเสื้อบ้าน ผีตันตระกุล ผีเรือน งานสลากภัตร งานปีใหม่เมือง (สงกรานต์) ประเพณี ยี่เป็ง ของหมู่บ้านภาคเหนือ งานบุญผะเหวด งานบุญต่างๆ ของภาคอีสาน

การทำมาหากินของทุกหมู่บ้านล้วนแล้วแต่เป็นการทำนา ทำไร่ ทำสวน ที่ปลูกพืชหลายชนิด นาข้าว ที่บ้านปาง พะเยา หรือบ้านรวมแก้ว นครศรีธรรมราช ก็มีจอมปลวกไว้ปลูกพืชผัก ไว้เก็บกิน สวนยางที่ นครศรีธรรมราชก็มีลักษณะเป็น “ป่ายาง” ที่มีผัก ผลไม้ ให้เก็บกิน และเหลือขายบางส่วน สวนภาคใต้ก็มี ลักษณะเป็นสวน “สมรม” ที่มีผลไม้/ผักหลายชนิดหมุนเวียนให้เก็บเกี่ยวได้ทั้งปี นาที่บ้านโคกใหญ่ โคกสมบูรณ์ ร้อยเอ็ด ก็มีพื้นที่ข้าวไร่ปลายนาไว้ปลูกพืชผัก ต้นไม้ไว้ใช้สอย การทำนาที่ไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมี/ยาฆ่าแมลง ที่เป็น ภาพอดีตของบ้านบางใหญ่ สุพรรณบุรี ก็มีกุ้ง หอย ปู ปลา ให้จับกินอย่างอุดมสมบูรณ์ การทำนา ทำไร่ ทำสวน ก็ใช้แรงงานวัว ควาย แรงงานคนในครอบครัว และการช่วยกันทำในลักษณะการเอาแรง ลงแขก (ภาคกลาง) เอามือ (ภาคเหนือ) นาวาน (ภาคใต้) ที่ดินทำกินปลูกอะไรก็ขึ้น ใช้ปุ๋ยบ้างก็เป็นปุ๋ยคอก ชีว ขี้ควายที่เลี้ยงไว้ การทำนาก็ทำเพียงปีละครั้ง ในพื้นที่ที่ไม่มาก และช่วงทำนาตามฤดูกาล เริ่มทำเมื่อฝนเริ่มตก เป็นน่าน้ำฝน และเก็บเกี่ยวตอนหน้าหนาว อากาศแห้ง ข้าวก็ไม่ขึ้น เก็บใส่ยุ้ง ฉาง ลอมข้าว (ภาคใต้) ไร่กิน ได้ตลอดปี หรือค่อยทยอยขายเป็นกระสอบเล็กๆ เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายทั้งซื้อหาสิ่งจำเป็น ลักษณะการทำมาหา กินในช่วงดังกล่าวเป็นแบบ “เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน” ในภาคอีสาน หรือ “ญะอยู่ ญะกิน” ในภาคเหนือ รายได้เข้า บ้านมีน้อย รายจ่ายก็มีน้อย ไม่มีหนี้สิน

ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัด

การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านเกิดขึ้นตลอดเวลา แต่ช่วงการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัดเจนจากข้อมูลของ แต่ละหมู่บ้าน พอจะแบ่งช่วงเวลาได้ดังนี้ คือ

1. ช่วงปี 2510 – 2517 บ้านโคกใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด มีการสัมปทานทำไม้ในเขตป่าหัวไร่ปลายนา และบนภูแม่ผัด ทำให้ป่าไม้เตียน และนำพืชเศรษฐกิจ คือ ปอ มาปลูก (ปี 2510) บ้านปาง พะเยา ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เริ่มเข้ามาให้กู้ยืมเพื่อนำเงินไปลงทุนทำการเกษตรที่จะ ให้ได้ผลผลิตมากๆ (ปี 2513) บ้านเขาดิน นครสวรรค์ ชาวนาชายควาย ซื้อรถไถเดินตาม หน่วยงานรัฐ สนับสนุนการปลูกข้าวโพด มันสำปะหลัง (ปี 2512) ชาวบ้านจากชนบทอพยพเข้ามาหางานทำในเมือง บุกเบิก ที่ดินว่างที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ปลูกบ้านอาศัยอยู่เป็นชุมชน ชุมชนริมทางรถไฟก่อตัวและหนาแน่นขึ้น (ปี 2510)

นโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้านชนบทในช่วงนี้ คือ การตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การ เกษตร (ปี 2509)

2. ช่วงปี 2518 – 2525 บ้านแม่ทากบึงเบิกทางป่าทำไร่ยาสูบ ธ.ก.ส. ปลดปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้านปลูกยาสูบ บริษัทมาตั้งโรงบ่มยาในพื้นที่ ชาวบ้านตัดฟันนำไปขายให้โรงบ่มยาสูบ ลำห้วยสาขาของแม่น้ำแม่ทาที่หล่อเลี้ยง นาข้าวเริ่มเหือดหาย (ปี 2517 – 2518) บ้านโคกใหญ่เริ่มปลูกมันสำปะหลัง ชาวบ้านเข้าไปจับจองที่บนเขามาก ขึ้น เพราะผลจากการสัมปทานไม้ ทำให้บนภูกลายเป็นพื้นที่โล่งเตียน ง่ายต่อการปลูกมันสำปะหลัง และเข้าไป จับจองของชาวบ้าน (ปี 2518) บ้านปาง พะเยา มีถนนดำ (ถนนลาดยาง) และไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน (ปี 2517) ปี 2518 เริ่มมีปัญหาโสเภณี คนต่างถิ่นเข้ามาชักจูงให้หญิงสาวชาวบ้านไปขายบริการ ชาวนาสุพรรณบุรี เริ่มทำนาฝิ่นธรรมชาติ (ทำนาสองครั้ง) เกษตรอำเภอก้าวเข้าไปแนะนำให้เปลี่ยนพันธุ์ข้าว ใช้รถไถแทนควาย ต้อง

ฟุ้งปุ๋ยเคมี/ฟุ้งยา ใช้เงินกู้ ธ.ก.ส. (ปี 2518) ชาวบ้านรามแก้ว นครศรีธรรมราช เริ่มเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเป็นพันธุ์ข้าว กข. ขายวัว ขายควาย ซื้อควายเหล็ก ซื้อปุ๋ยเคมี ซื้อยา โดยกู้เงินจาก ธ.ก.ส. (ปี 2523) เปลี่ยนป่ายางพันธุ์พื้นเมืองที่มีพืชผัก ต้นไม้หลายชนิด เป็นสวนยางพาราพันธุ์ใหม่ ที่มีแต่ต้นยาง บ้านเขาดินแห่งแล้งหนัก ตัดไม้เผาถ่านแล้งข้าว คนภายนอกจ้างคนในหมู่บ้านตัดไม้หอมรถไฟ ป่าถูกทำลายมาก คนย้ายไปทำงานนอกหมู่บ้าน (ปี 2520) ชาวบ้านในชุมชนโรงกะทะในเมืองอุบลถูกไล่อื้อ โดยไม่ได้รับค่ารถถอน

นโยบายของรัฐในปี 2518 คือ นโยบายเงินผัน เงินกระจายไปทั่วหมู่บ้าน งานทำถนนทางเดิน ขุดลอกคูคลองและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง ที่ชาวบ้านเคยช่วยกันทำ เปลี่ยนเป็นจ้างทำโดยใช้เงินผัน เกิดการคอร์รัปชันในระดับตำบล/หมู่บ้าน โดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร่วมกับข้าราชการ ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านเปลี่ยนไป ส่วนด้านสภาพแวดล้อม ภัยธรรมชาตินั้น ในปี 2518 น้ำท่วมใหญ่ภาคใต้

3. ช่วงปี 2526 – 2532 บ้านแม่ทาเปลี่ยนพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ เริ่มปลูกข้าวโพดฝักอ่อน (ปี 2526) โดยซื้อเมล็ดพันธุ์ ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมการปลูก โดยใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น จากใช้ปุ๋ยเคมี 1 กระสอบต่อไร่ ในปี 2529 เป็นใช้ปุ๋ยเคมี 4 กระสอบต่อไร่ ในปี 2541 ชาวบ้านรามแก้ว นครศรีธรรมราช เปลี่ยนพันธุ์ข้าวอีกช่วง จนทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองหายไปจนหมด จำนวนบ้านที่เป็นหนี้ ธ.ก.ส. มีมากขึ้น จนเกือบทุกครัวเรือน (ปี 2526)

ในส่วนของนโยบายรัฐนั้น ปี 2528 นโยบายป่าไม้แห่งชาติ ได้กำหนดให้มีการปลูกป่าทดแทน มีการไล่ชาวบ้านบ้านโคกสมบูรณ์ออกนอกพื้นที่ทำกิน แต่ชาวบ้านได้รวมตัวกันคัดค้านและสามารถทำกินต่อได้

ช่วงปี 2530 – 2532 เศรษฐกิจบูม การกว้านซื้อที่ดินในพื้นที่ต่างๆ ราคาที่ดินแพง ทำนาไม่ได้ผล เหลือกระโดดลง ชาวบ้านบางใหญ่ สุพรรณบุรี ขายที่ดินริมน้ำให้คนกรุงเทพฯ ในพื้นที่อื่นๆ ก็มีการขายที่ดินมากขึ้น ไม่รวมที่ดินจำนอง ธ.ก.ส. นายทุนเงินกู้ที่หลุดจำนอง ไม่มีที่ทำกินของตนเอง บางส่วนก็เข้ามาหางานทำในเมือง แรงงานก่อสร้างเป็นที่ต้องการ

กระแสไล่อื้อชุมชนแออัดกลางเมืองมีมากขึ้น บางชุมชนก็แยกย้ายกระจัดกระจายไปเช่าบ้าน หรือบุกเบิกบุกรุก สร้างบ้านในที่ดินว่างในเมืองที่หาจะหาได้

4. ช่วงปี 2533 – ปัจจุบัน ปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ป่าถูกทำลาย ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล น้ำจากแม่น้ำลำคลองแห้ง ใช้ประโยชน์ได้น้อยลง จ่ายค่าปุ๋ย ค่ายา เพิ่มสูงขึ้นหลายเท่า เป็นหนี้ ธ.ก.ส. มากขึ้น (แม่ทา บ้านปาง) ปีหนึ่งน้ำท่วมหลายครั้ง น้ำท่วมเดือนสี่ เดือนห้า นาข้าวเสียหาย มีเพลิงกระโดด ใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาคุมหญ้า ฮอร์โมน ข้าวไม่ติดเมล็ด ข้าวความชื้นสูง ราคาต่ำ เก็บไว้กินไม่ได้ เป็นหนี้ ธ.ก.ส. หนี้นายทุนเพิ่มขึ้น (สุพรรณบุรี) เปลี่ยนข้าวพันธุ์ กข. ข้าวพันธุ์พื้นเมืองสูญพันธุ์ ใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฮอร์โมน เป็นหนี้ ธ.ก.ส. ขำระคืนไม่ได้ กู้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เปลี่ยนนาข้าวเป็นนาทุ่ง (นครศรีธรรมราช)

ชุมชนแออัดกลางเมืองถูกไล่อื้อมากขึ้น เกิดการกระจัดกระจายไปเช่าบ้าน บุกเบิกหาที่อยู่ใหม่ คนย้ายเข้ามาหางานทำในเมือง ช่วงแรกทำก่อสร้าง ย้ายที่ไปเรื่อยๆ ต้องการมีที่อยู่ที่แน่นอน เพราะกลับไปบ้านเกิดก็ไม่มีที่ทำกินแล้ว เกิดชุมชนบุกเบิกเล็กๆ กระจัดกระจายในเขตชานเมือง ชุมชนหลังหมู่บ้านทิมเรืองเวชเป็นชุมชนในที่บุกเบิกที่รองรับคนจากหลายที่ ขยายเติบโตเป็น 300 หลังคาเรือน ปี 2536-2537 ในช่วงเวลาเพียง 2-3 ปี

ช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน

นโยบายรัฐ/ปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง	พ.ศ.	การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน
- การประกาศเขตป่าสงวน	2507	
- ตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร	2509	
- การสัมปทานทำไม้ในเขตป่าภูแม่ผัดร้อยเอ็ด	2510	ชาวบ้านโคกใหญ่ ร้อยเอ็ดเริ่มปลูกปอ
	2512	ชุมชนริมทางรถไฟเริ่มก่อตัวเป็นชุมชนแออัด
	2513	- ชาวบ้านเขาดิน นครสวรรค์ ขายซื้อรถไถ ปลูกข้าวโพด ปลูกมันสำปะหลัง
		- ธ.ก.ส. ปลดปล่อยเงินกู้พื้นที่บ้านปาง พะเยา
	2514-2515	ชาวบ้านโคกใหญ่จับจองพื้นที่ทำกินหลังป่าโล่งเตียน
- บริษัทไทยแอมป์ยาสูบตั้งโรงปมใกล้พื้นที่แม่ทา	2517	- ชาวบ้านแม่ทาดัดไม้พินขายให้บริษัท
		- บ้านปาง พะเยามีถนนดำ ไฟฟ้า
- นโยบายเงินผัน	2518	- ชาวบ้านแม่ทาเริ่มปลูกยาสูบ ใช้เงินกู้ ธ.ก.ส.
- น้ำท่วมใหญ่ภาคใต้		- ชาวบ้านโคกใหญ่ปลูกมันสำปะหลัง
		- ชาวนาสุพรรณบุรีทำนา 2 ครั้ง เปลี่ยนพันธุ์ข้าว ใช้เงินกู้ ธ.ก.ส.
		- บ้านปาง พะเยา เริ่มมีปัญหาหญิงสาวไปทำงานขายบริการทางเพศ
- พื้นที่นครสวรรค์แห้งแล้งจัด	2521	- ชาวบ้านเขาดินตัดไม้เผาถ่านแลกข้าว รับจ้างตัดไม้หมอนรถไฟ
		- ชาวบ้านชุมชนหนองสระ อุบลราชธานี ถูกไล่รื้อ
- นโยบาย 66/23 ให้ผู้ที่ไม่พร้อมทำพรรคคอมมิวนิสต์ในป่าคั้นดินเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย	2523	- ชาวบ้านรามแก้ว นครศรีธรรมราช เปลี่ยนพันธุ์ข้าว ซึ่งควายเหล็ก ปุ๋ยเคมี ใช้เงินกู้ ธ.ก.ส.
	2526	- ชาวบ้านแม่ทา เปลี่ยนพืชเศรษฐกิจ ปลูกข้าวโพดอ่อน
		- บ้านเขาดินมี NGO เข้าไปทำงานในพื้นที่
		- พันธุ์ข้าวพื้นเมือง นครศรีธรรมราชเริ่มหมด เป็นหนี้ ธ.ก.ส. ทั่วหน้า
- นโยบายป่าไม้แห่งชาติ กำหนดให้มีการปลูกป่าทดแทน	2528	- ชาวบ้านโคกสมบูรณ์ถูกไล่ที่ทำกินรวมตัวกันคัดค้าน ประสบความสำเร็จ
- เศรษฐกิจบูม มีการกว้านซื้อที่ดินทั้งในชนบทและเมือง	2530	- พื้นที่แถบสุพรรณบุรีใกล้กรุงเทพฯ ถูกกว้านซื้อเตรียมทำบ้านจัดสรร
- เหลี่ยมกระโดดสีน้ำตาลระบาดหนัก พื้นที่นครสวรรค์		- ชาวบ้านเขาดินข้าวเสียหาย ชาวบ้านย้ายไปทำงานที่อื่น
	2533	- ชาวบ้านนครศรีธรรมราช สุพรรณบุรี เปลี่ยนนาข้าวเป็นนาถั่ว
	2535	- ชาวบ้านจากชุมชนอื่นที่ถูกไล่ที่/ผู้ที่ย้ายจากชนบทมาบุกเบิกพื้นที่ชุมชนทิมเรืองเวช
		- ชาวบ้านปางเริ่มตั้งธนาคารหมู่บ้าน

ความพยายามที่จะร่วมกันแก้ปัญหา หาทงเลือก ทางออกของชาวบ้าน

ท่ามกลางปัญหาต่างๆ ที่รุมเร้าและทวีความรุนแรงขึ้น ชาวบ้านในหลายพื้นที่เริ่มรวมตัวที่จะแก้ปัญหาของตนเอง เช่น

- ชาวบ้านในเขตแม่ทาวรวมตัวกันจัดตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่า สกัดไม้เถื่อน ตั้งกฎระเบียบการใช้สอยป่า และอนุรักษ์ฟื้นฟู แบ่งแนวเขตป่าชุมชนของหมู่บ้านให้ชัดเจน แบ่งกำลังของชาวบ้านออกตรวจป่าตามสายน้ำไปถึงต้นน้ำ (ปี 2533) มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับหมู่บ้านอื่นๆ กลุ่มเยาวชนได้เข้าร่วมเรียนรู้ได้ร่วมกันทำวิจัย "กระบวนการสร้างพลังในการปลดปล่อยตัวเองจากหนี้สินอย่างยั่งยืน"

- ชาวบ้านปาง พะเยา เริ่มตั้งธนาคารหมู่บ้าน (ปี 2535) ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่ทำให้คนในหมู่บ้านได้มาเริ่มออม มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยปรึกษาหารือทางที่จะแก้ปัญหาของหมู่บ้าน การรณรงค์สร้างความเข้าใจป้องกันไม่ให้หญิงสาวในหมู่บ้านไปประกอบอาชีพหญิงบริการ จัดสวัสดิการผู้ยากลำบากในหมู่บ้าน

- ชาวบ้านเขาดิน ดูแลป่าในหมู่บ้าน 800 ไร่ วางกฎระเบียบการใช้สอยป่า ผักในป่าพื้นตัว/มีมาก ขึ้น คนภายนอกหมู่บ้านที่มาเก็บผักอื่น ผักหวานในป่าไปขาย คิดค่าเข้าป่าวันละ 20 บาท ใช้เงินที่ได้มาพอเป็นค่าน้ำมันรถเพื่อลาดตระเวน มีช่วงเวลากำหนดไม่ให้เข้าไปเก็บหน่อไม้ ใครฝ่าฝืนก็ต้องจ่ายค่าปรับ กลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้าน ซึ่งมีเงินทุนประมาณ 3 ล้านบาทบาท ได้จัดสรรเงินกำไรส่วนหนึ่งมาเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาป่า การตั้งธนาคารข้าวเพื่อให้คนในหมู่บ้านมีข้าวกินตลอดปี

- ชาวบ้านที่อำเภอบางปลาม้า สุพรรณบุรี บางส่วนเริ่มทำนาแบบย่ำต่อซัง ลดการใช้ปุ๋ย ไร่ยา ทำปุ๋ยหมักชีวภาพจากหอยเชอรี่ จัดกลุ่มทำข้อมูลเรื่องค่าใช้จ่าย หาทงลดค่าใช้จ่ายในการผลิต ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน (แต่ที่บ้านบางใหญ่ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาเพิ่งเริ่มทำบางราย)

- ชาวบ้านพื้นที่นครศรีธรรมราช เกิดขบวนการทำแผนแม่บทชุมชน 105 ตำบล มีการจัดเวทีทบทวนการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน สรุปรายชื่อครัวเรือน รายได้ ค่าใช้จ่าย หนี้สิน เพื่อให้เกิดการตระหนักร่วมกัน หาทงลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น การร่วมกันผลิตในหมู่บ้านทดแทนการซื้อจากภายนอก แปรรูป/พัฒนาสินค้าในหมู่บ้านให้ขายได้ราคาดีขึ้น ทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ลดต้นทุนการผลิต การเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชนบทกับเมือง ชาวนา กับ ชาวสวน ชาวสวนกับชาวประมง เสริมการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ชาวบ้านเกิดการตื่นตัวที่จะร่วมกันแก้ปัญหาที่เน้นการพึ่งตนเอง เกิดการถ่ายทอดประสบการณ์จากกลุ่มที่เข้มแข็งไปสู่หมู่บ้านอื่น ซึ่งหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 5 พื้นที่ อยู่ในระหว่างกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชน รูปธรรมการร่วมแก้ไขปัญหาอาจยังไม่เห็นชัดเจนทุกหมู่บ้าน แต่ที่เห็นได้ชัดเจน คือ ชาวบ้านตระหนักในข้อมูลที่ได้เห็นภาพรวม เกิดความตื่นตัวที่จะร่วมกันแก้ปัญหา โดยเริ่มต้นจากตัวเอง

- ชุมชนเมืองกรุงเทพฯ ชุมชนริมทางรถไฟได้เข้าร่วมกับเครือข่ายศูนย์รวมพัฒนาชุมชน มีการช่วยเหลือกันกรณีที่ถูกไล่ที่ รณรงค์การแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยในระดับนโยบาย เน้นสิทธิชุมชนในการอยู่อาศัย รวมกลุ่มจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหา/พัฒนาชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ การจัดสวัสดิการผู้ยากลำบาก ฯลฯ ชุมชนทิมเรือเวซ ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ หาทงแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย แต่ยังไม่สำเร็จ มีการออมทรัพย์รายวันเพื่อให้สอดคล้องกับอาชีพรายได้ที่มีเป็นรายวัน

● ชาวบ้านโคกใหญ่ โลกสมบูรณ์ ร้อยเอ็ด รวมตัวกันเป็นสมัชชาชาวบ้านชาวไร่ภาคอีสาน คัดค้านการขับไล่ที่ สามารถทำกินในที่เดิมได้ การรวมกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มฌาปนกิจ ฯลฯ

● ชุมชนเมืองอุบลราชธานี เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่าย มีกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่างๆ ร่วมกัน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ใน 15 ชุมชน สมาชิก 1,523 ราย เงินออม 1,602,252 บาท กลุ่มซาเล้งรับซื้อของเก่าและซ่อมแซมเพิ่มมูลค่าของใช้แล้ว กลุ่มแรงงานรับจ้างนอกระบบ การจัดสวัสดิการผู้ยากลำบาก การปรับผังชุมชน เสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย ทรนรงค์ร่าง พ.ร.บ. ชุมชนแออัดเพื่อแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยในระดับนโยบาย สิทธิชุมชนในการอยู่อาศัย

ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน/ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา

1. หมู่บ้านชนบท

หมู่บ้านชนบทที่เป็นพื้นที่ศึกษาใน 6 จังหวัด 11 บ้าน 13 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,387 ครัวเรือน มีการสำรวจข้อมูลครัวเรือน 1,019 ครัวเรือน ที่ตั้งหมู่บ้านมีทั้งที่เป็นที่สูงใกล้ภูเขา ในภาคเหนือและภาคอีสาน (เชียงใหม่, พะเยา, ร้อยเอ็ด) ที่ราบลุ่มภาคกลาง (สุพรรณบุรี) ลุ่มน้ำปากพนัง พื้นที่สวน และหมู่บ้านประมง (นครศรีธรรมราช)

ลักษณะการทำมาหากิน ส่วนใหญ่มีอาชีพด้านการเกษตร ทำนา ทำไร่ (มันสำปะหลัง, ข้าวโพด, อ้อย) ทำสวน (ยางพารา, สวนผลไม้) และประมง แต่หลายหมู่บ้านมีผู้ทำอาชีพรับจ้างเป็นหลักมากขึ้น เช่น บ้านบางใหญ่ สุพรรณบุรี มีอาชีพรับจ้างต่างๆ กับทำนา ที่มาของรายได้ก็มาจากอาชีพอื่นมากขึ้น บ้านห้วยทราย เชียงใหม่ มีรายได้จากอาชีพรับจ้างเป็นสองเท่าของอาชีพการเกษตร (จำนวนผู้ประกอบอาชีพหลักเกษตรมีประมาณ 2 เท่าของอาชีพหลักรับจ้าง)

รายได้ - ค่าใช้จ่าย - หนี้สิน ฐานการเก็บข้อมูล รายได้ - รายจ่าย ครัวเรือน จากกรณีศึกษาใน 6 จังหวัดมีความแตกต่างกันบ้าง โดยส่วนใหญ่จะเก็บข้อมูลจากครัวเรือนส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน ยกเว้นพื้นที่บ้านโคกใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด เก็บข้อมูลเฉพาะครัวเรือนที่เป็นกลุ่มยากจนล่างสุดของหมู่บ้าน ทำให้ค่าเฉลี่ยรายได้ครัวเรือนต่ำสุด คือ 2,375.- บาท/เดือน ส่วนพื้นที่อื่นๆ ที่ฐานเก็บข้อมูลทั้งหมดหมู่บ้านเหมือนกัน ค่าเฉลี่ยรายได้ครัวเรือนของบ้านบาง พะเยา ต่ำสุดเฉลี่ย 2,900.- บาท/เดือน บ้านบางใหญ่ สุพรรณบุรี ค่าเฉลี่ยรายได้สูงสุด 8,855.- บาท/เดือน ค่าเฉลี่ยรายได้รวมทั้งหมด 5,963.- บาท/เดือน

การเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่จะเก็บค่อนข้างละเอียดมาก ทั้งนี้ ทีมจัดทำข้อมูลส่วนใหญ่ เห็นว่า การรวบรวมข้อมูลรายได้ - ค่าใช้จ่าย - หนี้สิน จะทำให้ครัวเรือนต่างๆ ได้เห็นรายละเอียดของแต่ละรายการ และภาพรวมของหมู่บ้านเพื่อนำไปสู่การวางแผนการพัฒนาาร่วมกัน โดยเฉพาะในเรื่องค่าใช้จ่าย ซึ่งครัวเรือนต่างๆ เกิดความตื่นตัวที่จะลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นลง ทั้งในส่วนที่เป็นค่าใช้จ่ายประจำวันและที่ไม่จำเป็น เช่น

หวย เหล้า บุหรี่ เครื่องดื่มที่อ้างว่าบำรุงกำลัง ฯลฯ รวมทั้งช่วยกันดูว่า รายการจ่ายใดที่สามารถผลิตเองในหมู่บ้านได้ ค่าใช้จ่ายในการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ฮอร์โมน ฯลฯ ซึ่งเมื่อรวมค่าใช้จ่ายทั้งหมดแล้ว (บางพื้นที่คิดเป็นรายเดือน บางพื้นที่คิดเป็นรายปี) ได้ค่าเฉลี่ยรายจ่าย 7,811 บาท/ครัวเรือน ซึ่งเมื่อเทียบกับรายได้แล้วเห็นว่าค่าใช้จ่ายเฉลี่ยสูงกว่ารายได้เฉลี่ย 1,848.- บาท/เดือน โดยในเกือบทุกพื้นที่มีค่าเฉลี่ยค่าใช้จ่ายสูงกว่ารายได้ ยกเว้นพื้นที่บ้านห้วยทราย เชียงใหม่ ที่รายได้สูงกว่าค่าใช้จ่ายเล็กน้อย (แต่ทั้งนี้อาจเป็นเพราะยังไม่ได้นำรายจ่ายในการชำระหนี้รายปีมารวม)

สัดส่วนการเป็นหนี้สินของครัวเรือนในหมู่บ้านต่างๆ จึงค่อนข้างสูง โดยสัดส่วนครัวเรือนที่ไม่มีหนี้สินบางหมู่บ้านไม่ถึงร้อยละ 10 และส่วนใหญ่ไม่เกินร้อยละ 20 โดยค่าเฉลี่ยหนี้สินเท่ากับ 54,149.- บาท/ครัวเรือน โดยพื้นที่ที่ค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ หมู่ที่ 9 ตำบลทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช เฉลี่ย 114,950.- บาท/ครัวเรือน ต่ำสุด คือ บ้านโคกใหญ่ จังหวัดร้อยเอ็ด เฉลี่ย 21,155.- บาท/ครัวเรือน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นข้อมูลหนี้สินที่มาจากกลุ่มครัวเรือนยากจนล่างสุดของหมู่บ้าน ซึ่งในทุกพื้นที่ครัวเรือนที่ยากจนล่างสุดของหมู่บ้านจะมีจำนวนหนี้สินต่ำ เนื่องจากไม่มีที่ดินทรัพย์สินที่จะค้ำประกันเงินกู้ได้ โดยจะกู้จากคนในหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ที่เป็นทางการ อย่างเช่น ธ.ก.ส. หรือสถาบันการเงินได้ กลุ่มที่เป็นหนี้สูง จะเป็นกลุ่มระดับกลางในหมู่บ้าน แหล่งเงินกู้มีหลายแหล่ง โดยส่วนใหญ่จะกู้จาก ธ.ก.ส. รองลงมา กู้จากนายทุนในหมู่บ้าน นอกจากนั้น เป็นการกู้จากกลุ่มออมทรัพย์/ธนาคารหมู่บ้าน โดยบ้านปาง จังหวัดพะเยา กู้จากธนาคารหมู่บ้านมากกว่ากู้จากนายทุน/คนในหมู่บ้าน (ธนาคารหมู่บ้านมีเงินออม 400,000.- บาท) หมู่บ้านเขาดิน จังหวัดนครสวรรค์ยอดเงินกู้จากนายทุน/คนในหมู่บ้านสูงกว่า ธ.ก.ส. และยอดเงินกู้จากกลุ่มออมทรัพย์ต่ำกว่ายอดเงินกู้ ธ.ก.ส. เล็กน้อย (กลุ่มออมทรัพย์บ้านเขาดิน มีเงินออมประมาณ 3,000,000 กว่าบาท)

2. ชุมชนเมือง

ชุมชนเมืองที่เป็นพื้นที่ศึกษาใน 4 จังหวัด 6 ชุมชน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,089 ครัวเรือน ครัวเรือนที่สำรวจข้อมูล 453 ครัวเรือน ลักษณะการอยู่อาศัย เป็นชุมชนในที่ดินบุกรุก/บุกรุกที่ดินเอกชน 2 ชุมชน บุกเบิก/บุกรุกที่ดินรัฐ 2 ชุมชน (การทำเรือน + เทศบาล) ที่ผสมทั้งของตนเอง ที่วัด ที่รัฐ 1 ชุมชน ที่เช่าราชพัสดุและที่ตนเอง 1 ชุมชน ช่วงเวลาที่อยู่อาศัยเป็นชุมชนดั้งเดิม คือ ชุมชนช่างฆ้อง เชียงใหม่ ซึ่งอายุประมาณ 80 ปี ชุมชนบ้านท่าศรีธรรม ยโสธร เป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท อายุประมาณ 55 ปี ชุมชนริมทางรถไฟ กทม. อายุประมาณ 30 กว่าปี ชุมชนหนองสระคูมิตร์ อุบลราชธานี อยู่อาศัยมาประมาณ 20 กว่าปี และชุมชนที่ช่วงเวลาอยู่อาศัยน้อยที่สุด คือ ชุมชนกิมเรื่องเวช กทม. ประมาณ 8 ปี

ลักษณะการทำมาหากิน ชุมชนเมืองส่วนใหญ่มีอาชีพในภาคนอกระบบ ได้แก่ รับจ้างทั่วไป ค้าขาย เช่น ขายอาหาร ขายผัก ขายมาลัย หาบแร่ ฯลฯ อาชีพอิสระ/กิจการเล็กๆ ของตนเอง เช่น รับเหมาซ่อมแซมต่อเติมบ้าน รับซื้อของเก่า มอเตอร์ไซค์รับจ้าง เสริมสวย เก็บผัก ขับตุ๊กๆ แท็กซี่ ฯลฯ บางชุมชนที่มีลักษณะกึ่งเมืองชนบท เช่น บ้านท่าศรีธรรม ยังมีอาชีพเก็บผัก ปลูกผัก อีกบางส่วน

รายได้ - ค่าใช้จ่าย - หนี้สิน รายได้ของครัวเรือนในชุมชนเมืองรวมเฉลี่ย 8,885.- บาท/เดือน โดยพื้นที่ที่มีค่าเฉลี่ยรายได้ครัวเรือนต่ำสุด คือ ชุมชนท่าศรีธรรม เฉลี่ย 4,828.- บาท/ชุมชน ชุมชนหนองสระคูรมิตร อุบลราชธานี รายได้เฉลี่ยใกล้เคียงกัน คือ 5,368.- บาท/เดือน ชุมชนที่มีค่าเฉลี่ยรายได้สูงสุด คือ ชุมชนช่างฆ้อง เชียงใหม่ ค่าเฉลี่ยรายได้เท่ากับ 13,718.- บาท/เดือน ส่วนค่าใช้จ่ายนั้นค่าเฉลี่ยค่าใช้จ่ายครัวเรือนรวมทั้ง 6 ชุมชน เท่ากับ 10,211.- บาท โดยพื้นที่ค่าเฉลี่ยรายจ่ายต่ำสุด คือ ชุมชนท่าศรีธรรม เช่นเดียวกัน แต่ชุมชนที่ค่าเฉลี่ยค่าใช้จ่ายสูงสุด คือ ชุมชนริมทางรถไฟ กทม. เท่ากับ 12,837.- บาท/เดือน โดยมีสองชุมชนที่รายได้สูงกว่าค่าใช้จ่ายเล็กน้อย คือ ชุมชนช่างฆ้อง และชุมชนทิมเรืองเวช นอกจากนั้นเป็นชุมชนที่รายจ่ายเฉลี่ยสูงกว่ารายได้ โดยรวมทั้งหมดแล้วมีค่าเฉลี่ยรายจ่ายสูงกว่ารายได้ 1,326.- บาท/เดือน ในส่วนของข้อมูลเกี่ยวกับหนี้สินนั้น ไม่มีข้อมูลครบทุกชุมชน เท่าที่รวบรวมได้ ค่าเฉลี่ยหนี้สินในสองชุมชน คือ ชุมชนหลังหมู่บ้านทิมเรืองเวช และชุมชนริมทางรถไฟ เฉลี่ย 18,237.-บาท/ครัวเรือน ส่วนชุมชนช่างฆ้อง เชียงใหม่ มีตั้งแต่ช่วง 2,000 – 500,000.- บาท ขึ้นอยู่กับลักษณะการกู้ คือ ถ้ากู้ใช้จ่ายประจำวัน ลงทุนค้าขาย ยอดเงินกู้อยู่ระหว่าง 5,000 – 15,000.- บาท กู้ปรับปรุงต่อเติมบ้าน วงเงินกู้ 45,000 – 500,000.- บาท โดยกู้จากเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ แยก ฯลฯ

อย่างไรที่เรียกว่า "จน" และจำนวนคนจน

จากกรณีศึกษาหมู่บ้านและชุมชนเมือง

จากกรณีศึกษาในพื้นที่ได้มีการหารือในเวทีชาวบ้านในประเด็น ภายใต้อันที่เรียกว่า "จน" และจัดกลุ่มคนจนในหมู่บ้าน/ชุมชน ซึ่งบางพื้นที่ได้มีการหารือเกณฑ์การจัดกลุ่มก่อนการสำรวจข้อมูลครัวเรือน เช่น ร้อยเอ็ด บางพื้นที่ได้มาจัดกลุ่มหลังจากที่ได้ข้อมูลครัวเรือนแล้วมาแลกเปลี่ยนในเวทีชาวบ้าน หรือในที่ทำงาน เช่น นครศรีธรรมราช ยโสธร ชุมชนในกรุงเทพมหานคร นครสวรรค์ ฯลฯ บางพื้นที่มีทีมร่วมกันแยกประเภทคนจน (พะเยา)

ลักษณะที่เรียกว่า "จน" ส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน และเป็นไปตามเกณฑ์ตัววัดที่คิดร่วมกันจากการสัมมนาครั้งที่ 1 ซึ่งประกอบด้วย

1. ปัจจัยสี่ ประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย/ที่ทำกิน ยารักษาโรค
2. งานที่ทำ/ลักษณะอาชีพ
3. รายได้ค่าใช้จ่าย
4. ทรัพย์สิน เงินออม หนี้สิน/ความสามารถในการชำระหนี้
5. การได้รับบริการจากรัฐ การเข้าถึงแหล่งทุน/ทรัพยากร

แต่ในแต่ละหมู่บ้าน/ชุมชนมีจุดเน้นที่แตกต่างกันไป ได้แก่

● บ้านโคกใหญ่ โคนสมบูรณ์ ร้อยเอ็ดได้มีการจัดค่อนข้างละเอียดดังนี้ คือ

- 1) กลุ่มที่จนถาวร ไม่มีพื้นที่ทำกินของตนเอง อาชีพรับจ้างไม่แน่นอน สภาพบ้านเรือนไม่ถาวร ไม่มีที่ดินปลูกบ้าน อาหารการกินไม่สมบูรณ์/อาศัยจากวัดบ้าง เพื่อนบ้านบ้าง สุขภาพคนในครอบครัวไม่ดี/มีโรคประจำตัว รายได้น้อยไม่พอจ่าย มีหนี้สินตลอด (ก้นอกระบบ/ญาติพี่น้อง จำนวนไม่มาก) ลูกไม่ได้เรียนต่อเนื่อง ไม่ค่อยได้เข้าร่วมกิจกรรมหมู่บ้าน ไม่ค่อยได้รับรู้ข่าวสารต่างๆ ซึ่งมีจำนวนผู้ที่จนถาวร 67 ครัวเรือน หรือร้อยละ 32
- 2) กลุ่มยากจน ที่มีที่ดินทำกินต่ำกว่า 5 ไร่ ข้าวไม่พอกิน ที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ รับจ้างบางช่วงสามารถกู้เงินจาก ธ.ก.ส./ญาติพี่น้อง (5,000 - 30,000) ใช้นี้ไม่ได้หากราคาผลผลิตตกต่ำ ไม่มีเงินออม มีทรัพย์สินบ้าง แต่กู้เงินซื้อ ลูกเรียนหนังสือภาคบังคับ มีผู้ยากจน 110 ครอบครั หรือร้อยละ 53
- 3) กลุ่มปานกลาง มีที่ดินทำกินมากกว่า 5 ไร่ แต่ไม่เกิน 10 ไร่ กู้เงิน ธ.ก.ส./นายทุน 100,000 - 300,000 บาท สามารถใช้นี้ได้แต่ขึ้นอยู่กับราคาผลผลิต บ้านเรือนถาวร มีข้าวพอกินซื้ออาหารได้พอ มีทรัพย์สิน (ที่ดิน) มาตั้งแต่เกิด มีเงินออม/รถยนต์หรือรถจักรยานยนต์ รถไถเดินตาม ซึ่งมีผู้มีฐานะปานกลาง 30 ครัวเรือน หรือร้อยละ 14.5

โดยมีครัวเรือนที่รวย/ฐานะดี 2 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนที่มีรถบรรทุกสิบล้อ รับซื้อผลผลิตทางการเกษตร

● บ้านเขาดิน นครสวรรค์ ใช้เกณฑ์ 3 อย่าง คือ ที่ดินทำกิน-ทรัพย์สินที่มีอยู่ รายได้-ค่าใช้จ่าย-หนี้สิน สภาพความเป็นอยู่ของครอบครัว (ดูจากความคุ้นเคย) ซึ่งแยกกลุ่มยากจนได้ 29 ครัวเรือน หรือร้อยละ 24 เป็นผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกิน กลุ่มปานกลาง 52 ครัวเรือน หรือร้อยละ 44 มีที่ดินทำกินไม่เกิน 15 ไร่ กลุ่มที่ช่วยตัวเองได้ 38 ครัวเรือน หรือร้อยละ 32

● นครศรีธรรมราช 3 หมู่บ้าน บ้านรามแก้ว (อาชีพหลักทำนา) บ้านควรวัด๊ะ (อาชีพหลักทำสวน) บ้านควนดินแดง (อาชีพหลักทำสวนผลไม้) มีการจัดกลุ่มความยากจนโดยใช้เกณฑ์เดียวกัน คือ ปัจจัยสี่ (อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การได้รับบริการสาธารณสุข) ซึ่งแบ่งเป็นไม่เพียงพอ เพียงพอ เหลือ (ดีเกินพอ) หนี้สิน (ธ.ก.ส. นายทุน กลุ่ม) แบ่งเป็น ถูกดำเนินคดีฟ้องร้อง ไม่สามารถส่งได้ สามารถส่งได้ ลักษณะการประกอบอาชีพ ไม่แน่นอน ไม่มั่นคง ตัวอย่างจำนวนจากกรณีบ้านรามแก้วจากข้อมูล 94 ครัวเรือน

- อาหารไม่เพียงพอ 18 ครัวเรือน เพียงพอ 27 ครัวเรือน เหลือ 49 ครัวเรือน
- ที่อยู่อาศัย ไม่มั่นคง 8 ครัวเรือน เพียงพอ 31 ครัวเรือน เหลือ 55 ครัวเรือน
- เครื่องนุ่งห่ม ไม่เพียงพอ 11 ครัวเรือน เพียงพอ 37 ครัวเรือน เหลือ 9 ครัวเรือน
- การบริการสาธารณสุข ไม่เพียงพอ 9 ครัวเรือน เพียงพอ 79 ครัวเรือน เหลือ 9 ครัวเรือน
- หนี้สิน - หนี้ ธ.ก.ส. ถูกดำเนินคดี 7 ครัวเรือน ไม่สามารถส่งได้ 29 ครัวเรือน มีความสามารถส่งได้ 50 ครัวเรือน หนี้สินถูกดำเนินคดี 9 ครัวเรือน ไม่สามารถส่งได้ 20 ครัวเรือน มีความสามารถส่งได้ 14 ครัวเรือน และหนี้กลุ่ม ไม่สามารถส่งได้ 4 ครัวเรือน มีความสามารถส่งได้ 63 ครัวเรือน
- การประกอบอาชีพ ไม่แน่นอน 27 ครัวเรือน ไม่มั่นคง 36 ครัวเรือน มั่นคง 31 ครัวเรือน

ส่วนกรณีศึกษาอีก 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 9 ตำบลทุ่งสง (อาชีพหลักทำสวนยาง) หมู่ 6 ตำบลไม้เรียง (อาชีพหลักทำสวนผลไม้) หมู่ 9 ตำบลสำเภา (อาชีพหลักทำการประมง) ได้มีเกณฑ์ร่วมกัน ประกอบด้วยที่ดินทำกิน อาชีพ รายได้ - รายจ่าย หนี้สิน มีคนเจ็บป่วย/ชรา/พิการ ซึ่งแบ่งเป็น 4 ระดับ ซึ่งจากกรณี หมู่ 9 ตำบลทุ่งสง (111 ครัวเรือน) เป็นดังนี้

- 1) กลุ่มที่ไม่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ ไม่มีที่ดินทำกิน อาชีพรับจ้าง มีหนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ชำระคืนไม่ได้ มีคนชรา/คนพิการ/คนเจ็บป่วยในบ้าน ร้อยละ 38.8
- 2) กลุ่มที่พอเลี้ยงครอบครัวได้ มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองบ้าง ติดจำนอง ธ.ก.ส. อาศัยที่ดินทำกินของผู้อื่นบ้าง มีหนี้สิน ไม่สามารถชำระคืนได้ ร้อยละ 45.9
- 3) กลุ่มที่พออยู่พอกิน มีที่ดิน 5 - 10 ไร่ ไม่เดือดร้อน ร้อยละ 9.9
- 4) กลุ่มฐานะดี มีเงินให้ผู้อื่นกู้ยืม ร้อยละ 5.4

● บ้านห้วยทราย เชียงใหม่ (245 ครัวเรือน) จัดตามเกณฑ์หนี้สิน และสภาพที่จะเข้าร่วมช่วยงานชุมชนได้ แยกเป็น

- หนี้สินชำระคืนไม่ได้ ร้อยละ 50 (ไม่สามารถช่วยเหลืองานชุมชนได้ 40 %)
- มีหนี้สิน สามารถชำระคืนได้ ร้อยละ 27 (ไม่สามารถช่วยเหลืองานชุมชนได้ 10 %)
- ไม่มีหนี้สิน ร้อยละ 23 (ไม่สามารถช่วยเหลืองานชุมชนได้ 15 %)

● บ้านบางใหญ่ สุพรรณบุรี ดูจาก ที่ทำกินที่ปลูกบ้าน สภาพบ้านเรือน การมีคนเจ็บป่วย/ผู้สูงอายุในครอบครัว หนี้สิน อาชีพ รายได้ - ค่าใช้จ่าย ซึ่งแบ่งเป็น

- จนถาวร อาศัยที่ผู้อื่นปลูกบ้าน ไม่มีที่ทำกิน อาชีพรับจ้าง มีคนเจ็บป่วยในครอบครัว มีจำนวน 10 ครัวเรือน
- เดริยมจน อาชีพทำนา ที่ทั้งที่ดินเป็นของตนเอง/ที่เช่า มีหนี้สินมาก เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ไม่สามารถที่จะหลุดหนี้ได้ จำนวน 23 ครัวเรือน
- ปานกลาง พออยู่ พอกิน 16 ครัวเรือน
- ฐานะดี มีทรัพย์สิน ที่ดิน ไม่มีหนี้ 4 ครัวเรือน

● บ้านท่าศรีธรรม ยโสธร แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. จนสุดๆ (จนอีหลีอีหลอ) ประมาณ 50 ครัวเรือน (สภาพบ้านไม่เป็นบ้าน ทวดโทรม วัสดุไม่ถาวร) หาเข้ากินค่า อาศัยน้ำ - ไฟจากบ้านข้างเคียง อาศัยอาหารบางมื้อจากวัด ซื้อกับข้าวไม่เต็มราคา (ซื้อตอนที่เขายายไม่หมด จากถูกละ 10 บาท อาจซื้อได้ในราคา 2 - 3 บาท) มีส้วมเพียงบางบ้าน
2. จนปานกลาง (พอปานได้ปานหนึ่ง) ประมาณ 70 ครัวเรือน สภาพบ้านเป็นที่พักพิงได้ หลังคารั้งบ้าง อาศัยที่ผู้อื่นอยู่ อาชีพรับจ้างทั่วไป และอาชีพอื่นๆ ที่พอจะหาได้ ซื้อข้าวสารทีละ 1 กิโลกรัม
3. จนปานกลาง ประมาณ 30 ครัวเรือน บ้านมั่นคง มีมิเตอร์ไฟฟ้าเป็นของตนเอง อาชีพรับจ้างแน่นอน

- บ้านปาง พระยา จัดกลุ่มคนจนจากที่ทำกิน อาชีพ หนี้สิน รายได้ - ค่าใช้จ่าย ซึ่งจัดกลุ่มได้ดังนี้
 1. จนตั้งแต่รุ่นพ่อ รุ่นแม่ ไม่มีที่ทำกิน 11 ครัวเรือน
 2. จนเพราะมีหนี้สินจากการทำมาหากินติดต่อกันหลายปี ขยันทำมาหากิน แต่จน 13 ครัวเรือน
 นอกจากนี้มีลักษณะการจัดไม่ได้แตกต่างกันมากนัก ตามรายละเอียดข้อมูลในตาราง

สาเหตุความยากจน

จากกรณีศึกษาต่างๆ สามารถสรุปสาเหตุความยากจนโดยแยกตามลักษณะชุมชน ได้ดังนี้

1. ชุมชนชนบท สาเหตุความยากจนมาจากสาเหตุต่างๆ สรุปได้ดังนี้
 - 1) จนตั้งแต่กำเนิด ตั้งแต่รุ่นพ่อ รุ่นแม่ ไม่มีที่ทำกิน ปลูกบ้านในที่ผู้อื่นเช่าที่ดินทำกิน
 - 2) เป็นหนี้ มีหนี้สินมาก เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ไม่มีความสามารถที่จะลดหนี้ชำระหนี้ บางส่วนถึงขั้นฟ้องร้องดำเนินคดี ที่ดินหลุดจำนอง ไม่มีที่ดินทำกิน
 - 3) ต้นทุนการผลิตสูง (ค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าเมล็ดพันธุ์) ราคาผลผลิตต่ำลงเรื่อยๆ เช่น ราคาข้าว
 - 4) ภัยธรรมชาติ น้ำท่วม แห้งแล้ง พืชผลเสียหาย ขาดทุน เป็นหนี้เพิ่มขึ้น
 - 5) การแนะนำส่งเสริมจากรัฐ การทำนาแผนใหม่ ต้นทุนการผลิตสูง ปลูกพืชเชิงเดี่ยว มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด ราคาข้าว/พืชผลตกต่ำ
 - 6) ไม่มีงานทำ ไม่มีที่ดินทำกิน ทำนา ทำไร่ ไม่ได้ผล รับจ้างทำงานบางช่วง ไม่แน่นอน ไม่มีทักษะ ความรู้จะไปทำงานอื่นได้ การศึกษาน้อย
 - 7) ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ดินเสื่อม ทำให้ต้องใช้ปุ๋ยมากขึ้น เกิดภัยธรรมชาติ ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่วมหน้าร้อน
 - 8) อาชีพเดิมล้มสลาย เปลี่ยนแปลงการทำมาหากิน เปลี่ยนนาข้าวเป็นนาถั่ว เปลี่ยนสวนยางพารา ไร่ นา แบบเดิม ที่มีพืชหลายอย่างมาเป็นพืชอย่างเดียวเพื่อขาย ทำให้รายจ่ายเพิ่มขึ้น ต้องซื้อทุกอย่าง
 - 9) ใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น ดึงคอบายมุข หวย บุหรี่ เหล้า ยาเสพติด
 - 10) ค่านิยมการบริโภค การโฆษณาชวนเชื่อ ไม่สามารถต้านกระแสโฆษณา การบริโภค การใช้จ่ายฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องดื่มชนิดต่างๆ ขนมขบเคี้ยว รถมอเตอร์ไซค์/รถยนต์ ฯลฯ
 - 11) การจัดการการเงินผิดพลาด ลงทุนโดยไม่คิดให้รอบคอบ ทำให้ขาดทุน เป็นหนี้สูญเสียดินทำกิน

- 12) เจ็บป่วย ในครอบครัวมีคนเจ็บป่วยเรื้อรัง ทำงานไม่ได้ มีภาวะคำรักษาพยาบาล ค่าเดินทางไปรักษาพยาบาล มีคนแก่/คนพิการ ที่รับภาระเลี้ยงดู
- 13) ส่งลูกเรียนหนังสือ ต้องกู้ยืมเงินส่งให้ลูกเรียน เด็กกู้จากกองทุนการศึกษา จบแล้วหางานทำไม่ได้ ช่วยทำงานที่บ้านไม่ได้/ไม่มีงานให้ทำ เป็นหนี้ชำระคืนไม่ได้
- 14) นโยบายรัฐ เช่น การประกาศเขตอุทยานทับที่ทำกิน การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งเสริมการผลิต แต่ไม่มีตลาดรองรับ

ซึ่งสาเหตุความยากจนแต่ละสาเหตุจะเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน อย่างเช่น การวิเคราะห์ความเกี่ยวพันของสาเหตุและผลกระทบความยากจนถาวรของกรณีบ้านโคกใหญ่ โคนสมบูรณ์ ร้อยเอ็ด

2. ชุมชนเมือง สาเหตุความยากจน สรุปได้ดังนี้

- 1) ที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง อาศัยในที่ดินผู้อื่น ถูกไล่ที่ มีความวิตกกังวลเรื่องปัญหาที่อยู่อาศัยไม่เป็นอันทำมาหากิน
- 2) อาชีพ/รายได้ไม่แน่นอน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป บางวันก็ไม่มาทำงาน ก่อสร้างถูกโกงค่าจ้าง/ค่าแรง ถูกกีดกันการประกอบอาชีพ เช่น ถูกไล่ที่ขายของ
- 3) ต้องเสียค่าใช้จ่ายแพง เสียค่าน้ำ - ค่าไฟฟ้าแพงกว่าทั่วไป 5 - 10 เท่า ไม่มีมิเตอร์น้ำ - ไฟของตนเอง
- 4) หนี้สิน เป็นหนี้นอกระบบดอกเบี้ยร้อยละ 10 - 20 ต่อเดือน วงเงินกู้ครั้งแรกไม่สูง แต่เมื่อคิดดอกเบี้ยทบต้นไปเรื่อยๆ ไม่สามารถชำระคืนได้ ถูกทำร้ายร่างกาย หรือหลบหนี้ ไม่สามารถทำงานได้ ไม่สามารถอยู่กับครอบครัวได้ เป็นหนี้หลายทาง กู้รายหนึ่งไปใช้หนี้อีกรายหนึ่ง อยู่ในวงจรของหนี้นอกระบบ
- 5) ผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ คนในครอบครัวตกงาน คนเดียวต้องหาเลี้ยงสมาชิกหลายคน คนมาทำอาชีพที่เป็นอาชีพของคนจนมากขึ้น เช่น อาชีพขายและรับซื้อของเก่า ขายอาหาร ขายของขายเร็ว แผลงลอย ฯลฯ ทำให้รายได้ลดลง ต้องไปหากินไกลขึ้น การเปิดห้างใหญ่ๆ ทำให้ร้านชำ/ร้านขายของในชุมชนขายของไม่ได้
- 6) ใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น ดื่อบายมุข หวย เหล้า บุหรี่ การพนัน
- 7) ค่านิยมการบริโภค ด้านกระแสโฆษณาไม่ได้ ซื้อสินค้าฟุ่มเฟือย เครื่องเสียง วีดีโอ
- 8) นโยบายการพัฒนาของรัฐ ทำผนังกันน้ำริมแม่น้ำชี ตามโครงการโขง ชี มูล ทำให้ชุมชนทำศรัทธม ยโสธร ไม่สามารถใช้น้ำปลูกพืชผักได้ เกิดปัญหาน้ำท่วม

สรุปเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างกรณีศึกษาชุมชนชนบท

ประเด็น	ร้อยเอ็ด (โคกใหญ่) (โคกสมบูรณ์)	นครสวรรค์ (เขาคิน หมู่ 2)	พะเยา (บ้านปาง)	เชียงใหม่ (ห้วยทราย)	สุพรรณบุรี (บางใหญ่)	นครศรีธรรมราช (หมู่ 9 หุ่งสูง)
จำนวนครัวเรือน	109	189	144	257	78	153
จำนวนที่สำรวจ		119	100	248	65	111
อาชีพ	ปลูกมันปลูด้อย ทำนา 30% รับจ้าง	ทำนา 47% ทำไร่ 28% รับจ้าง 19%	ทำนา 55 ทำนา+ทำไร่ 30 รับจ้าง 8	เกษตร 195 รับจ้าง 101 ค้าขาย 30	ทำนา 29 ครัวเรือน รับจ้าง 29 ครัวเรือน อื่น ๆ 7 ครัวเรือน	1.ทำสวนยาง 2.ทำนา
รายได้	เฉลี่ย 2,375 บาท/ครัวเรือน/ เดือน***	11.9 ล้านบาท เฉลี่ย 8,369 บาท/ครัวเรือน/เดือน	290,006 บาท/เดือน เฉลี่ย 2,900 บาท/ครัวเรือน	1,750,471 บาท/เดือน เฉลี่ย 6,946 บาท/ครัวเรือน	575,626 บาท/เดือน เฉลี่ย 8,855 บาท/ครัวเรือน	8,436,200 บาท/ปี เฉลี่ย 6,333 บาท/ครัวเรือน/เดือน
รายจ่าย	เฉลี่ย 3,061 บาท/เดือน***	16 ล้านบาท เฉลี่ย 11,204 บาท/ครัวเรือน	762,140 บาท/เดือน เฉลี่ย 7,621 บาท/ครัวเรือน	1,674,811 บาท/เดือน เฉลี่ย 6,753 บาท/ครัวเรือน	621,015 บาท/เดือน เฉลี่ย 9,554 บาท/ครัวเรือน	10,744,800 บาท/ปี เฉลี่ย 8,066 บาท/ครัวเรือน/เดือน
หนี้สิน	เฉลี่ย 21,155 บาท/ครัว เรือน***	5.6 ล้านบาท เฉลี่ย 47,085 บาท/ครัวเรือน	7.43 ล้านบาท เฉลี่ย 74,300 บาท/ครัวเรือน	16 ล้านบาท เฉลี่ย 63,492 บาท/ครัวเรือน	2,625,770 บาท เฉลี่ย 61,064 บาท/ครัวเรือน (43 ครัวเรือน)	12,759,500 บาท เฉลี่ย 114,950 บาท/ครัวเรือน
ประเภท ความยากจน	1.จนถาวร 32% 2.ยากจน 53% 3.ปานกลาง 14%	1.ยากจน 24% 2.ปานกลาง 44% 3.ช่วยตัวเองได้ 32%	1.จน ไม่มีที่ดิน 11 ราย 2.จนจากราคาผลผลิตต่ำ 13 ราย ขาดทุน, เป็นหนี้	1.มีหนี้สิน ชำระคืนไม่ได้ 70% 2.มีหนี้สิน ชำระคืนได้ 25% 3.ไม่มีหนี้สิน 5%	1 จนถาวร 10 ครัวเรือน 2 เศรษฐกิจ 23 ครัวเรือน 3 ปานกลาง 16 ครัวเรือน 4 สุภาพดี 4 ครัวเรือน	1.เลี้ยงตัวเองได้/ชำระหนี้ไม่ได้ 38% 2.เลี้ยงตัวเองได้ ชำระหนี้ไม่ได้ 46% 3.พอมีพอกิน 10% 4.ฐานะดี 5%
สาเหตุ	1.จนแต่กำเนิด 2.เป็นหนี้ 3.เจ็บป่วย 4.ส่งลูกเรียน 5.ราคาสินผลิตตกต่ำ 6.ไม่มีงานทำ 7.ภัยธรรมชาติ 8.ขาดทรัพยากรในชุมชน 9.จัดการการเงินผิดพลาด	1.จนแต่กำเนิด ไม่มีที่ทำกิน 2.มีหนี้สิน 3.อยากขาย ผลิตตามกระแส 4.ราคาสินผลิตตกต่ำ	1 หนี้สินมาก 2 รายได้น้อย ค่าใช้จ่ายสูง 3 ไม่มีที่ทำกิน 4 ใช้ยืมเงินความจำเป็น ห่วย บุหรี่ เหล้า 5 ต้นทุนผลผลิตสูง/ราคาตกต่ำ 6 ว่างงาน 7 คำนิยมบริโภค	1 หนี้สินมาก 2 รายได้น้อย รายจ่ายสูง 3 ต้นทุนการผลิตสูง ราคาสิน ผลิตต่ำ 4 ส่งลูกเรียน 5 ต้นเงินออม สภาพแวดล้อม เปลี่ยน 6 อพยพ การพนัน ยาเสพติด 7 นโยบายรัฐ	1. อัยการย ลงทุนโดยไม่ได้ เขาอย่างเพื่อน 2. การแนะนำจากรัฐ ทำนา แผนใหม่ 3. ภัยธรรมชาติ น้ำท่วม 4. ราคาสินผลิตตกต่ำ 5. เจ็บป่วย	1. การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ 2. นโยบายการพัฒนาของรัฐ ปุ๋ยพืช เชิงเดี่ยว 3. อาชีพเดิมล้มละลาย 4. ขาดการเรียนรู้ 5. ยากจนแต่กำเนิด 6. บริโภคนิยม 7. เกษตรกร่าน

*** (ข้อมูลได้มาจากครัวเรือนที่ยากจน 20 ครัวเรือน)

สรุปเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างกรณีศึกษาชุมชนเมือง

ประเด็น	กรุงเทพมหานคร	กรุงเทพมหานคร	เชียงใหม่ (ข้างเมือง)	ยโสธร (บ้านท่าศรีธรรม)	อุบลราชธานี (หนองสระ) (ศรีมิต)
จำนวนครัวเรือน	300	280	84	300	80
จำนวนที่สำรวจ	43	79	71	151	80
ลักษณะชุมชน	อาศัยที่เอกชน (บุกเบิก)	ที่รัฐ (การท่าเรือ) (บุกเบิก)	ของตนเอง 26 หลัง วัตถุประสงค์, ราชพัสดุ 58 หลัง (ตนเองเช่า/บุกเบิก)	ที่เรือนจำเก่า วัตถุประสงค์ 97 หลัง ที่ของตนเอง 54 หลัง	ที่บุกเบิก ที่เทศบาล
อาชีพ	รับซื้อของเก่า 30 คน แม่ค้า 20 คน รับเหมาก่อสร้าง 20 คน มอเตอร์ไซด์รับจ้าง 30 คน	รับจ้าง 38 % ค้าขาย 33 % กิจการตนเอง 20 % อาชีพอิสระ	รับจ้าง 51 % ค้าขาย 21 % กิจการตนเอง 20% ลูกจ้างเอกชน/รัฐ 8%	รับจ้าง (ผสม) 71 คน รับจ้าง 85 คน ค้าขาย 44 คน อิสระ 48 คน (เก็บของขาย)	เก็บขยะ 35 คน ขายมาลัย, ผัก รับจ้าง (46 อาชีพ)
รายได้	366,330 บาท/เดือนเฉลี่ย 8,519 บาท/ครัวเรือน	936,200 บาท/เดือนเฉลี่ย 11,850 บาท/ครัวเรือน	รวม 974,040 บาท/เดือนเฉลี่ย 13,718บาท/ครัวเรือน	รวม 729,150 บาทเฉลี่ย 4,828 บาท/ครัวเรือน	585,150 บาทเฉลี่ย 5,368 บาท/ครัวเรือน
รายจ่าย	338,957 บาท/เดือนเฉลี่ย 7,882 บาท/ครัวเรือน	1,014,166 บาท/เดือนเฉลี่ย 12,837 บาท/ครัวเรือน	840,620 บาท/เดือนเฉลี่ย 11,840 บาท/ครัวเรือน	1,165,218 บาทเฉลี่ย 7,716 บาท/ครัวเรือน	1,175,090 บาทเฉลี่ย 10,780 บาท/ครัวเรือน
หนี้สิน	782,130 บาทเฉลี่ย 18,198 บาท/ครัวเรือน	859,000 บาท*เฉลี่ย 18,277 บาท/ครัวเรือน			
ประเภท	1. จนสุด 7 10 % 2. จน 90 %	1. อดมื้อกินมื้อ 9 ราย 2. รายได้น้อย/มีภาระ 11 ราย	1. จนแต่ 7 2 ราย (คนแก่) 2. จนปานกลาง มีหนี้สิน 68 ราย 3. สุภาพดี 1 ราย	1. จนสุด 50 ครัวเรือน 2. จนปานกลาง 70 ครัวเรือน 3. ปานกลาง 31 ครัวเรือน	การคิดว่าเป็นคนจน 1. ไม่จน 5 ราย 2. จน 104 ราย (รายได้ต่ำกว่ารายจ่าย)
สาเหตุปัญหา	1. ที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง ถูกไล่ที่ 2. อาชีพรายได้ไม่แน่นอน 3. จ่ายค่าน้ำ-ไฟแพงกว่าปกติ 4. ทำงานคนเดียวเลี้ยงทุกคนในครอบครัว 5. วิกฤติเศรษฐกิจ	1. รายได้น้อย, ตกงาน 2. มีงานทำไม่แน่นอน 3. ใช้จ่ายสิ่งที่ไม่จำเป็น 4. มีหนี้สินมาก 5. ผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ	1. รายได้ไม่พอใช้กับรายจ่าย 2. ที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง	1. ไม่มีงานทำ/งานทำไม่แน่นอน 2. ที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง 3. ภัยธรรมชาติ 4. นโยบายรัฐ (ปรับที่รื้อถอน) 5. ดิโอบายมุข	1. ที่อยู่อาศัยไม่มั่นคง/ถูกไล่ที่ 2. อาชีพไม่แน่นอน ถูกไล่ที่/กันในการทำอาชีพ 3. เป็นหนี้/เงินคดออกเบี้ยแพง 4. เสียค่าใช้จ่ายน้ำ-ไฟแพง 5. ปัญหาโครงสร้างเศรษฐกิจ

* เฉพาะหนี้ดอกเบี้ย

ทางเลือกในการแก้ปัญหาความยากจน

จากการสำรวจข้อมูลครัวเรือน และการจัดเวทีในหมู่บ้าน/ชุมชน สรุปแนวทางทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน ได้ดังนี้

1. หมู่บ้านชนบท

1) ตนเอง/ครอบครัว

- ปรับวิธีคิด ให้เห็นคุณค่าของวิถีชีวิต/ภูมิปัญญาดั้งเดิม ใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ลดการบริโภคนิยม
- ลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น หวย เหล้า บุหรี่ เครื่องดื่มที่โฆษณาว่าบำรุงกำลัง ผงชูรส ฯลฯ สร้างความเข้าใจกับสมาชิกในครอบครัว บันทึกข้อมูลรายจ่าย วางเป้าหมายที่จะลดค่าใช้จ่าย
- ลดค่าใช้จ่ายโดยการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ไว้กินเอง เช่น ปลูกผักสวนครัว ปลูกพืชสมุนไพร เลี้ยงปลา ฯลฯ
- ปรับปรุงระบบเกษตร วิธีการผลิต ลดค่าใช้จ่ายในการผลิต เช่น ลด/เลิกการใช้ปุ๋ยเคมี ผลิตปุ๋ยชีวภาพใช้เอง เปลี่ยนใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง (ลดการซื้อเมล็ดพันธุ์) ใช้สมุนไพรไล่แมลงแทนยาฆ่าแมลง
- หออาชีพเสริม ทำเกษตรผสมผสาน เลี้ยงเป็ด เลี้ยงปลา เพาะเห็ด ปลูกผัก แปรรูปอาหาร หัตถกรรม ฯลฯ

2) กลุ่ม/ชุมชน/เครือข่าย

- จัดเวทีพูดคุยในหมู่บ้าน กระตุ้นให้ตระหนักในสถานการณ์ปัญหา รายได้ - ค่าใช้จ่าย วางเป้าหมายการลดค่าใช้จ่ายของหมู่บ้าน รณรงค์ และติดตามผลต่อเนื่อง
- จัดกลุ่ม/เข้าร่วมเครือข่ายดูแลรักษาป่า รักษาสภาพแวดล้อม ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
- จัดกลุ่ม/เครือข่ายเกษตรชีวภาพ จัดกระบวนการเรียนรู้ในการลดต้นทุนการผลิต การผลิตปุ๋ยชีวภาพ การใช้สมุนไพรไล่แมลง
- การออมทรัพย์ ระดมทุนภายในหมู่บ้าน ลดการกู้เงินดอกเบี้ยแพง แก่ระเบียบ
- รวมกลุ่มกันผลิต/แปรรูป เพิ่มมูลค่าสินค้าที่ใช้วัตถุดิบในชุมชน เช่น โรงสีชุมชน โรงทำน้ำดื่ม โรงทำน้ำปลา ทำปุ๋ยชีวภาพ ฯลฯ
- รวมกลุ่มกันซื้อสินค้าอุปโภค บริโภค ร้านค้าชุมชน
- ตั้งธนาคารข้าว ให้ครอบครัวยากจนกู้ยืมข้าวไปกิน ดอกเบี้ยต่ำ
- สนับสนุนกลุ่มเยาวชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้าน มีจิตสำนึกที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาในหมู่บ้าน
- จัดหาที่ทำกินให้กลุ่มคนยากจนรวมกลุ่มทำนาร่วมกัน (เช่าที่นา หรือหาที่ว่าง) แบ่งที่ดินให้คนจนปลูก ผักสวนครัว

- สนับสนุนการเลี้ยงควายเพื่อส่งเสริมอาชีพรับจ้างไถนา
- สนับสนุนทุนการศึกษาสำหรับบุตรคนจน กองทุนสุขภาพเพื่อช่วยเหลือคนจน
- ประสานเครือข่ายเข้าร่วมรณรงค์ ผลักดันการแก้ไขปัญหในระดับนโยบาย เช่น พ.ร.บ. ป่าชุมชน การแก้ไขปัญหาที่ทำกิน ราคาพืชผลการเกษตร การแก้ปัญหาหนี้สินชาวบ้าน ฯลฯ

3) หน่วยงานรัฐ/นโยบาย และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

- ประกันราคาพืชผล มีข้อมูลพืชผลการเกษตรชัดเจน
- ช่วยเหลือคนจนในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ปลดหนี้เกษตรกร โดยมีมาตรการอื่นควบคู่กันไป
- มีกฎหมาย พ.ร.บ. ป่าชุมชน ให้หมู่บ้านที่ดูแลรักษาป่าอยู่ร่วมกับป่า ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ป่าได้
- จัดให้มีเงินทุนหมุนเวียน เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำในการลงทุนประกอบอาชีพ
- สนับสนุนวิสาหกิจชุมชน มี พ.ร.บ. วิสาหกิจชุมชน ลดหย่อนภาษี/สนับสนุนเงินทุน ให้วิสาหกิจชุมชนสามารถเติบโตได้
- ให้ข้อมูลข่าวสารที่แท้จริง มีการสื่อสารสองทาง รับฟังความคิดเห็นคนจน
- สนับสนุนความรู้ วิชาการ ที่ช่วยหนุนเสริมภูมิปัญญาชาวบ้าน มีระบบข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน
- ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มีศูนย์เรียนรู้ต่าง ๆ ที่ชุมชนสามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันได้อย่างกว้างขวาง
- ปรับระบบการศึกษา พัฒนาโรงเรียนในท้องถิ่นให้มีคุณภาพมาตรฐานทัดเทียมกัน พ่อแม่ไม่ต้องส่งลูกไปเรียนนอกหมู่บ้าน ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียนในหมู่บ้าน

2. ชุมชนเมือง

1) ตนเอง/ครอบครัว

- ปรับวิธีคิด ให้เห็นคุณค่าของตนเอง คิดพึ่งตนเอง และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สร้างความเข้าใจร่วมกันในครอบครัว
- ลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น หวย เหล้า บุหรี่ สินค้าฟุ่มเฟือย ฯลฯ
- หาอาชีพเสริมรายได้ในครอบครัว รับงานมาทำที่บ้าน

2) กลุ่ม/ชุมชน/เครือข่าย

- รวมกลุ่ม/พัฒนากลุ่มออมทรัพย์ให้เป็นแหล่งเงินทุนสำหรับสมาชิกในชุมชน ปรับระบบการออมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต การทำมาหากิน เช่น ออมรายวัน ฯลฯ
- จัดหาเครื่องมือทำมาหากินให้สมาชิกได้ซื้อ/เช่าในราคาถูก เช่น รถชาแล้ง ฯลฯ
- จัดให้มีกองทุนที่อยู่อาศัยชุมชน มีการออมเพื่อที่อยู่อาศัยต่อเนื่อง

- รวมกลุ่มการพัฒนาอาชีพ รายได้ หาอาชีพเสริมให้สมาชิก
- เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น ที่อยู่อาศัย อาชีพ/การทำมาหากิน สวัสดิการชุมชน ฯลฯ

3) หน่วยงาน/นโยบาย และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

- จัดให้ชุมชนได้อาศัยอยู่ในที่ดินเดิม โดยปรับปรุงสภาพชุมชนให้ดีขึ้น
- จัดที่ว่างเปล่าที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ของรัฐ จัดให้เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชน โดยให้เช่าในระยะยาว ค่าเช่าต่ำ
- จัดสวัสดิการด้านต่าง ๆ การศึกษา การรักษาพยาบาล สวัสดิการเด็ก คนชรา คนพิการ
- จัดให้มีที่ทำมาหากินสำหรับคนจน สถานที่ขายของ ผ่อนผันให้หาบเร่ แผงลอย
- สนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ กฏ ระเบียบ ยืดหยุ่น ที่คนจนสามารถเข้าถึงได้
- ให้บริการพื้นฐาน สาธารณูปโภค น้ำ – ไฟ ให้คนจนได้ใช้น้ำ – ไฟในราคามาตรฐานเดียวกับกลุ่มอื่น
- ออก พ.ร.บ. คู่ครองที่อยู่อาศัย พ.ร.บ. ชุมชนแออัด ฉบับชาวบ้าน
- แก้ปัญหาน้ำท่วมชุมชน
- แก้ปัญหาเสาพิศดอย่างจริงจัง

สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการจัดทำข้อมูลสถานการณ์ และแนวทางแก้ไขปัญหา

ความยากจน

1. ชาวบ้านเกิดการตื่นตัว ที่ได้เห็นข้อมูลร่วมกัน โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย หนี้สิน ทำให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะเริ่มแก้ปัญหาจากตัวเอง และแก้ปัญหาร่วมกัน โดยเฉพาะในเรื่องที่สามารถทำได้เลย เช่น การลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น ฯลฯ
2. ผู้นำชุมชนได้รับทราบ เห็นข้อมูลต่าง ๆ ที่ชัดเจนขึ้น และมีความสนใจที่จะร่วมกันวางแผนแก้ไขปัญหา
3. ชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของหมู่บ้าน/ชุมชน แลกเปลี่ยน หาแนวทาง วางแผนการแก้ไขปัญหาเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน เกิดกระบวนการเรียนรู้ เกิดกระบวนการจัดทำแผนชุมชนร่วมกัน
4. ผู้เข้าร่วมตื่นตัวที่จะปรับวิธีการผลิต หาทางลดต้นทุนการผลิต สนใจที่จะไปเรียนรู้จากบุคคล/พื้นที่ที่มีการทำมาก่อน
5. เกิดการประสานความร่วมมือในการจัดทำข้อมูลของชาวบ้าน โดยบุคคล/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาร่วมให้การสนับสนุน และทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การประสานการทำงานร่วมกันต่อไป